

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Jan Brandejs

**Pronie – podmíněné pozemkové
vlastnictví v byzantské říši**

**Pronoia – a conditional land tenure in
the Byzantine Empire**

Praha 2012

Vedoucí práce: doc. PhDr. Dana Picková, CSc.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. 7. 2012

podpis .....

Chtěl bych poděkovat doc. PhDr. Daně Pickové, CSc. za nevyčerpatelnou trpělivost, rady i veškerou další pomoc, kterou mi během dokončování bakalářské práce poskytla. Zároveň bych rád poděkoval PhDr. Vladimíru Vavřínkovi, CSc. za rady a cenné podněty, jakož i rodině a přátelům, kteří mě během vypracovávání bakalářské práce podpořili nebo mi jinak pomohli.

Abstrakt:

Cílem předložené bakalářské práce bylo analyzovat základní strukturu a fungování *pronie*, byzantské fiskální instituce, spojené s propůjčováním výtěžku z daní ve specifikované oblasti, a to především v komnénovské epoše s důrazem na období vlády Manuéla I. Autor se pokusil odpovědět na otázky, co bylo její podstatou, za jakých podmínek došlo k jejímu vzniku a formování, jak ovlivnila její existence strukturu byzantské společnosti a chod státu a jaké byly její sociálně ekonomické důsledky. Nakonec krátce nastínil další vývoj *pronie* ve 13.-15. století a stanovil, do jaké míry mohla tato instituce ovlivnit úpadek byzantské říše, který nastal po smrti Manuéla I. a především po dobytí hlavního města Konstantinopole čtvrtou křížovou výpravou v roce 1204.

Klíčová slova:

pronie, podmíněné držení půdy, byzantský císař, pozemková aristokracie

Abstract:

The present bachelor thesis aims to analyze the fundamental structure and functioning of *pronoia*, a Byzantine fiscal institution, associated with the bestowal of the tax revenues from designated area. The author attempts to answer the question what was the core principle of *pronoia*, what circumstances influenced its introduction and development, what were the effects of its existence on the Byzantine society and the functioning of the state and what socioeconomic consequences were caused by *pronoia's* creation. Additionally, the thesis should provide a brief description of the subsequent evolution of *pronoia* during the course of 13th to 15th and determine to what extent the *pronoia* could have affected the decline of the Byzantine Empire which occurred after the death of Manuel I Komnenos, principally after the conquest of the Byzantine capital of Constantinople by the Fourth Crusade in 1204.

Key words:

pronoia, conditional land tenure, Byzantine emperor, landed nobility

Obsah

Úvod	7
I. Prameny a literatura	11
II. Struktura a fungování <i>pronie</i>	21
III. Vývoj společnosti v komnénovské epoše, počátky <i>pronie</i> a pozdější důsledky její existence	30
Závěr	45
Přehled použitých pramenů a literatury	49

Úvod

„*Lupus est homo homini, non homo, quom qualis sit, non novit.*“

Plautus, *Asinaria*

Poznání dějin byzantské říše bylo v západní společnosti po dlouhou dobu determinováno neznalostí a nepochopením základních aspektů vývoje byzantského státu a jeho společnosti. Z toho plynul i vztah, který si západní vzdělanci od 18. století k Byzanci vytvořili. Slova byzantský a byzantinismus měla často hanlivý význam, spojený s lichocením mocným, podlézavostí, patolízalstvím. Byzantská říše byla po dlouhou dobu chápána pouze jako pozůstatek říše římské, nacházející se ve stavu téměř nepřetržitého úpadku.¹ Až moderní historické bádání 20. století začalo tento obraz napravovat. V souvislosti se studiem byzantské společnosti dospělo mnoho odborníků, mimo jiné i přední byzantolog Georgij Ostrogorskij, k tezi o vzniku a rozvoji feudalismu v Byzanci, který se později drasticky projevil v úpadku a dezintegraci byzantského státu i civilizace. Přední úlohu měla v tomto schématu instituce *pronie*. Většina starší historiografie přijala *pronii* jakožto období západního léna a důkaz transformace byzantské společnosti v 11.–13. století ve společnost feudální. Na základě studia velice omezeného množství pramenů dospěla převážná část byzantologické komunity k závěru, že *pronie* představovala v Byzanci široce rozšířený prvek, který hluboce zasáhl do jejích sociálních struktur. Význam analýzy fungování tohoto systému je nesporný. Na základě jeho studia můžeme nejen poznat základní reálie byzantské společnosti od 12. století, ale především využít získané informace jako výchozí bod komparace Byzance se západokřesťanskou společností.

Právě tento aspekt byl hlavní motivací při výběru tématu mé bakalářské práce. Předložený text by se měl do budoucna stát součástí rozsáhlejšího projektu s cílem analyzovat a komparovat sociální vývoj a vzájemné ovlivňování byzantské a západní společnosti. Pokus o prozkoumání této problematiky není samoúčelný – prostřednictvím porovnávání vývoje jednotlivých civilizačních okruhů se historikovi otevírají nové úhly

---

¹ ZÁSTĚROVÁ, B., et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992. s. 5.; Podrobněji viz HAVLÍKOVÁ, L. *Ach, ta naše povaha byzantská aneb malé zamýšlení nad pojmem "byzantinismus"*, in: Slovánský přehled, 95 2009, s. 425-432.

pohledu, které by při pouhém studiu středověké civilizace Západu zůstaly historickému bádání skryty. Dle mého názoru není vhodnějším předmětem komparace jiný státní útvar než právě byzantská říše. Byzanc má v rámci historického vývoje do jisté míry unikátní postavení a poznatky získané jeho srovnáváním se Západem nemůžeme vždy vztáhnout na jiné, například pravoslavné slovanské státy. Na druhou stranu tato výjimečnost, tkvící v zachování původních struktur pozdně antického římského státu (ačkoliv podléhajícím během staletí hlubokým změnám), ji činí ideálním předmětem studia. Byzantská říše vychází z takřka identických zdrojů jako Západ. Řecká antická kultura, římské právo a křesťanství – tyto rysy jsou určujícími elementy jak pro Byzanc, tak pro západní latinskou společnost. Studium jejich vývoje za odlišných podmínek a s různými výsledky umožňuje dosáhnout hlubšího pochopení nejen byzantské společnosti, ale především Západu. První kroky k rozsáhlému společenskému, hospodářskému a nakonec i mocenskému rozvoji, kterých západní společnost za posledních několik staletí dosáhla, můžeme dle mého názoru rozpoznat již ve středověké kultuře. Zatímco se však Západ od 13. století dále rozvíjel a jeho společenská i ekonomická struktura se stávala komplexnější, v Byzanci se počal naplno projevovat úpadek, ať už společenský, hospodářský či mocenský. Nicméně ještě v polovině 12. století nebyla byzantská ekonomika o nic méně rozvinutá než ta západní. Co tvořilo onu pomyslnou dělicí čáru, která nakonec byzantský stát odsoudila k nezdaru a pohlcení expandující Osmanskou říší ve 14. a 15. století, zatímco Západ prožíval novou etapu rozvoje? Co učinilo Západ v porovnání s ostatními civilizacemi, především byzantskou a islámskou, tak unikátním, že se zde podařilo dosáhnout bezprecedentního společenského i ekonomického rozvoje? Cílem mého budoucího historického bádání bude nalézt odpověď na tyto otázky.

Studium *pronie* zastává v tomto ohledu velmi důležitou funkci. Předně její asociace s rodícím se byzantským feudalismem znamenala po dlouhou dobu pojítka mezi západní a východní středověkou společností. Z tohoto důvodu jsem původně zamýšlel vyložit paralelně vývoj *pronie* a západního léna. Takto rozsáhlá analýza a komparace by však nebyla pro příliš široký záběr i množství pramenů v rámci bakalářské práce proveditelná, zaměřil jsem se na *pronii* samotnou. Její struktura a fungování bylo již velmi podrobně popsáno ve stávající historické literatuře. Většina moderních prací se však zabývala fungováním *pronií* až v období po roce 1204, kdy se

k její struktuře vyslovuje již větší množství pramenů. Naopak pro předcházející období během vlády Komnénovců máme k dispozici jen několik záznamů a krátkou zmínku v práci tehdejšího historika Nikéty Chóniata.² Nadto většina pramenů administrativní provenience nebyla vydána v edicích, jsou k dispozici pouze xerokopie originálů. Vzhledem k těmto skutečnostem jsem se rozhodl pro jiný postup. Na základě analýz těchto pramenů v odborné literatuře jsem především dospěl k závěru, že počátky *pronie* spadají do 12. století a jsou spojeny s vývojem společnosti za vlády dynastie Komnénovců. Moderní historiografie, zabývající se tímto obdobím, se však věnuje problematice *pronií* je z určitého aspektu (například fiskální praxi nebo způsobům vydržování armády), ale velmi stručně přechází příčiny jejich vzniku a fungování v praxi.

Z uvedených důvodů se cílem této práce stala analýza těch jevů v byzantské společnosti 12. století, které mohly mít vliv na formování a strukturu *pronie*. Při studiu jsem vycházel z důkladné znalosti existující odborné literatury s přihlédnutím k existující pramenné základně, a to nejen soudobé, ale vzhledem k její nedostatečnosti také k pramenům pozdější provenience, na jejímž základě jsem se snažil posoudit, zda mohly *pronie* v době Komnénovců nést již některé charakteristické rysy, kterých nabyly především v pozdně-byzantské epoše.

Svoji práci jsem rozdělil do tří základních kapitol. Vzhledem k jejímu charakteru jsem první z nich *Prameny a literatury* věnoval důkladnému rozboru historickým pracím, monografiím i studiím, které se věnují *proniím* nebo přinejmenším hospodářskému a sociálnímu vývoji byzantské společnosti v daném období a nastínit vývoj názorů na tuto problematiku. Dále jsem se zde snažil charakterizovat pramennou základnu, kterou lze pro studium *pronií* využít.

Ve druhé kapitole *Struktura a fungování pronie* se zabývám obecnými aspekty *pronie*, její funkcí v byzantské společnosti, vztahem státu a držitele *pronie* a

---

² Nikéas Chónitaés (po 1155 – 1217) byl byzantský historik, působící ke konci 12. století v byzantské státní správě. Zažil vyplnění Konstantinopole čtvrtou křížovou výpravou, po kterém odešel na císařský dvůr v Nikáji. Sepsal historické dílo *Chroniké diégésis (Letopisné výpravění)*, v němž navazuje na Annu Komnénou a mapuje historický vývoj let 1118 až 1206. DOSTÁLOVÁ, R., *Byzantská vzdělanost*, Praha, 2006, s. 206.; VAVŘÍNEK, V., *Encyklopedie Byzance*, Praha, 2011, s. 202-203. K podrobnější analýze jeho díla viz SIMPSON, A. J., *Before and After 1204: The Versions of Niketas Choniates' "Historia"*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 60, 2006, s. 189-221.

socioekonomickými důsledky její existence. To je doplněno úvahou, do jaké míry mohly jednotlivé prvky *pronie* fungovat již během komnénovské epochy a analyzují případné nedostatky správy této instituce.

Ve třetí kapitole *Vývoj společnosti v komnénovské epoše, počátky pronie a její pozdější důsledky* jsem se zaměřil na ty faktory ve vývoji komnénovské společnosti, které se nějakým způsobem mohly odrazit na charakteru a fungování *pronie*, a zároveň na bezprostřední příčiny jejího vzniku. Tento výklad jsem doplnil stručnou analýzou vývoje *pronie* v dalších staletích a přehledem polemiky na téma, do jaké míry mohla její existence ovlivnit úpadek byzantského státu ve 14. století.

I. Prameny a literatura

V případě studia zavádění a následného vývoje *pronie* se současná historiografie musí potýkat s řadou problémů. Vůbec nejzávažnějším z nich je velice omezené množství pramenů, ze kterých můžeme čerpat. Zejména co se týče právních dokumentů, respektive příruček, termín *pronie* se v nich vůbec nenachází. Tento fakt je spojen především s vnímáním vlastnického práva v Byzanci – v byzantské legální teorii zůstává chápání vlastnictví neměnné a zachovává staré římské principy.¹ Tak jako v některých dalších byzantských pramenech i zde platí, že obraz společnosti, který prezentují, neodpovídá stavu jejího vývoje v daném období, protože právní (popřípadě literární) praxe nereflektovala sociální změny.² Vzhledem k tomu, že období vlády Komnénovců (respektive Angelovců) je od předcházejícího a následného vývoje zřetelně odděleno krizemi a s nimi souvisejícími sociálními otřesy a transformací společnosti, využití nálezů datovaných před rokem 1081 či po roce 1204 je pro analýzu 12. století velmi problematické.³

Pramenů pro nejstarší období existence *pronie* je velice omezené množství. Vzhledem k nedostatku materiálu právní provenience jsme odkázáni zejména na úřední záznamy (především zápisy daní v takzvaných *praktikách*) a zprávy v dobových historiografických pracích. Zde ovšem vzniká hlavní problém, protože byzantské pojmosloví 12. století nevztahovalo pojem *pronie* pouze k podmíněnému pozemkovému vlastnictví – tohoto významu nabyl výraz až postupně.⁴ Výraz *pronie* (řecky *pronoia*) označoval v této době mnoho dalších jevů. Vedle božské Prozřetelnosti mohl mít význam správa či péče.⁵ *Pronoia* byla rovněž chápána jako synonymum *charistikionu*, církevní donace, v jejímž rámci byl církevní nebo klášterní majetek propůjčen správci zvanému *charistikios*. Tento správce se měl starat o chod kláštera a vést jeho

---

¹ KAZHDAN, A., 'Pronoia': the history of a scholarly discussion, in: ARBEL, B., ed., *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean*, London, 1996, s. 163.

² KAZHDAN, A., *State, Feudal, and Private Economy in Byzantium*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 47, 1993, s. 91.

³ BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army: 1081-1180*, Leiden, 2002, s. 164-5.

⁴ HARVEY, A., *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge, 1989, s. 73.

⁵ KAZHDAN, A., *State, Feudal, and Private Economy*, s. 84.

hospodářství, přičemž si mohl ponechat přebytky.⁶ Doslova se dá termín *pronoia* přeložit jako *péče*. Opakovaně se tak setkáváme s otázkou, zda můžeme přeložit zmínky v pramenech jako odevzdání v rámci *pronie* či spíše odevzdání do péče, což značně ztěžuje analýzu textu pramenů. Namísto *pronie* se rovněž užívají jiné termíny, zejména *oikonomia*. Jasný význam má v pozdější době výraz *posotés*, který označuje výměru daně přenechané *proniárovi*, příjemci *pronie*.⁷ Namísto označení *proniár* se užíval i termín *stratiotés*. Je třeba podotknout, že samotné tyto výrazy nesly několik dalších významů. Zejména u pozdějších pramenů musíme brát v úvahu, v jakém kontextu se slova a termíny spojené s *pronií* nacházejí. Slovo *oikonomia* také znamenalo donace či předání, přesto však spolu s *posotem* a *pronií* mohlo v textu označovat výše popsany systém přenechání daní, poplatků a podobně.⁸ *Praktika* neboli seznamy majetku jednotlivých plátců daní ze 14. století rovněž vztahují *pronie* ke statkům náležejícím vedle vojáků klášterům a dalším církevním institucím. Vedle nich se mohlo jednat i o pozemky a přímý majetek archontů, velkých pozemkových vlastníků, kteří byli díky své službě státu osvobozeni od povinnosti platit daně.⁹ Pro 12. století navíc jakékoliv písemnosti spojené přímo s ustavením *pronie* či aktem jejího propůjčení chybí.

Část záznamů, především z 11. století, které byly dříve pokládány za první zápisy *pronií*, se po hlubší analýze ukázaly nikoliv jako *pronie*, ale *charistikiony*. Jde o zápis Ióanna Skylitzése přejatý později Ióannem Zónarem ve 12. století. Dle Skylitzése měl Konstantin XI. Monomachos dát *pronie* Mangany (neboli kláštera svatého Georgia

---

⁶ VASILIEV, A. A., *On the Question of Byzantine Feudalism*, in: *Byzantion*, 8, 1933, s. 587. První *charistikia* se začala uplatňovat při správě klášterního majetku již během 10. století. Byly většinou udělovány císařem, patriarchou nebo biskupem a doprovázela je rozsáhlá řada nařízení, omezení (například nemohly být přenechány třetí osobě) a administrativních procedur. ANGOLD, M., *Church and society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge, 2000, s. 20, 63-65. Později se během komnénovské éry namísto *charistikionu*, který byl často zneužíván sekulárními správci na úkor klášterní mnišské komunity, prosadila forma větší nezávislosti klášterů, které byly vázány pravidly předestřenými v *typikonu*, vydaném zakladatelem kláštera. Tento systém se někdy nazýval též *eforeia*. ANGOLD, M., *Church and society in Byzantium under the Comneni*, s. 332-333, 335. Podrobněji viz THOMAS, J. P., *A Byzantine Ecclesiastical Reform Movement*, in: *Medievalia et humanistica*, 12, 1984, 74f.; CHARANIS, P., *The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 4, 1948, s. 53-118.

⁷ KAZHDAN, A., *Pronoia*, s. 19.

⁸ BARTUSIS, M. C., *The Late Byzantine Army: arms and society, 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, 1997, s. 163.

⁹ OIKONOMIDES, N., *Byzantium between East and West*, in: ZACHARIADOU, E., ed., *Society, Culture and Politics in Byzantium*, Aldershot, 2005, s. 324.

v Konstantinopoli) Konstantinu Leuchidovi. Dále existuje poznámka v práci Michaela Attaleiata o tom, že Michaél VII. rozdával ve velkém množství *pronie*, fráze z díla Anny Komnény o rozdělování *pronii* a listina darovaná členovi rodiny Skordyliů v říjnu 1191. Velká část z těchto zmínek o *proních* jsou dosti obskurní záznamy, ze kterých nemůžeme přesně odhadnout, jaký význam mohlo slovo *pronie* pro autora mít. *Pronie* pravděpodobně po určité době představovala i sekulární obdobu *charistikionu*. Například Alexios I. Komnénos dal svému bratru Adrianovi právo vybírat daně od mnichů z kláštera Lávrova, neučinil je ale jeho *paroiky*.¹⁰

Existenci *pronie* ve 12. století můžeme doložit na základě popisu funkce *proníara*, který je v textu označen pod jinými jmény. Například význačný historik, písař o období Manuéla I. Komnéna, Niketás Chóniatés nepoužil termín *pronie* ani jednou. Zmiňuje se však o stejném administrativním uspořádání a zejména informuje o tom, že *pronie*, respektive instituce stejného charakteru, se ujala v komnénovské epoše především za vlády Manuéla I.¹¹ O existenci samotného termínu *pronie* máme nicméně důkazy také v úředních záznamech 12. století. Nejstarší zmínka pochází z roku 1118-1119, která zaznamenává předání *pronie* zahrnující *proasterion* (obydlí, vesnice) zvaný Archontochorion třem *stratíotům* Andreovi Romanovi Rentinovi a bratrům Theotimovi a Leonovi Loukitovi. Následující zpráva o této instituci se týká člena rodiny Synadenů, který zemřel kolem roku 1136.¹² Z dalších oblastí je existence *pronii* ve 12. století doložena především na Krétě, kde byly *proníarům* přiděleny části císařských statků. Přesnější zmínky o *pronii* pocházejí z *thematu* Moglena, kde se k roku 1181 zachovaly záznamy o několika *proníarech* kumánského původu.¹³ U předchozích zmínek o

---

¹⁰ KAZHDAN, A., *Pronoia*, s. 143.; K jednotlivým pramenům viz ATTALEIATES, Michael, *The History*, překlad KRALLIS, D., Washington, D. C., 2012.; KOMNÉNA, Anna, *Paměti byzantské princezny*, překlad DOSTÁLOVÁ, R., Praha, 1996.; SKYLITZES, Ioannes, *John Skylitzes, a synopsis of histories (811-1057 A.D.)*, překlad WORTLEY, J., Winnipeg, 2000.; ZONARAS, Ioannes, *Ioannou tou Zonara Epitome historion.*, ed. DUNDORFIUS, L., Lipsiae, 1868.; K listině týkající se rodiny Skordyliů viz BRAND, CH., *Byzantium Confronts the West: 1180-1204*. Cambridge, 1968. s. 107-108.

¹¹ CHONIATES, Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, překlad MAGOULIAS, H. J., Detroit, 1984, s. 208.; HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 73.; OSTROGORSKIJ, G., *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, zde s. 11.

¹² HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 73. Xerokopie těchto pramenů jsou k dispozici v ROUILLARD, G., ed.; COLLOMP, P., ed., *Actes de Lavra: édition diplomatique et critique*, Paris, 1937.

¹³ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 73.; OIKONOMIDES, N., *Title and income at the Byzantine Court*, s. 213.

propůjčení půdy asociované některými autory s *proniemi* se nedá tato návaznost prokázat. Naopak jejich charakter odpovídá *charistikionu*, k čemuž došlo v případě donace Mangany Leichoudovi a Hebdomonu Nikeforitzovi.¹⁴

Nejstarší zmínky o *proniích* v historiografii¹⁵ se nacházejí v díle Charlese Ducange *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae graecitatis* z roku 1688. Ducange chápal *pronie* jako administrativní opatření a překládal je jako „roční poplatky“.¹⁶ Naopak Đuro Daničić, srbský historik píšící v 19. století, chápal *pronie* „pozemek darovaný k užívání“.¹⁷ První plnohodnotnou analýzu *pronie* provedl roku 1874 ruský historik Vinkenty Makušev, který našel zmínky o této instituci v benátských archívech. Dle těchto dokumentů využívali Benátčané instituci *pronii* během 14. století na území Dalmácie. Spolu s dalším tehdy žijícím ruským historikem Vasilijem Grigorjevičem Vasilevským chápal *pronie* jako zárodek feudálních vazeb. Tato první koncepce, kterou dále rozvedl Fjodor Uspenskij, vnímala *pronii* jakožto podmíněnou držbu půdy. Uspenskij pracoval také s pojmem *oikonomia* a vyvodil, že se jedná o synonymum *pronie*.¹⁸ Na počátku 20. století získal tento přístup hromadnou podporu v odborných kruzích. Převládá názor, že *pronie* byla feudální institucí, podmíněnou vojenskou službou a začala v Byzanci převládat jako zdroj vydržování vojáků již během 12. století. Vzhledem k nedostatku pramenného materiálu se ovšem jednotlivé názory jednotlivých badatelů na vývoj a vznik *pronie* v mnohém lišily. Například Alexandr Vasiljev, v první polovině 20. století přední ruský odborník na byzantské dějiny, dospěl k závěru, že *pronie* má stejný původ jako západní léno a navazuje na římské *precarium*. Samotná

---

¹⁴ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 72.; OSTROGORSKY, G., *Die Pronoia unter den Komnenen*, s. 42-3.

¹⁵ V této kapitole se zabývám podrobněji především pracemi, které významně přispěly k hlubšímu pochopení instituce *pronie* nebo se svými tezemi a závěry odlišily od její všeobecně přijímané charakteristiky. K rozboru starších nedostupných titulů jsem využil práce KAZHDAN, A., '*Pronoia*': *the history of a scholarly discussion*, in: ARBEL, B., ed. *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean*, London, 1996. s. 133-163., která shrnuje literaturu zabývající se *pronií* do roku 1995.

¹⁶ CANGE, CH., *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae graecitatis*, Lyons 1688, sl. 1246.

¹⁷ *Rjecnik iz knjževnih starina Srpskih*, reprint 1962, s. 458.

¹⁸ MAKUŠEV, V. *O pronii v derevněj Serbii*, in: *Žurnal Ministerstva narodnogo prosvěščenija*, 175, 1874, s. 1-20.; VASILEVSKIJ, V. G., *Matěrialy dlja vnutrennej istorii Vizantijskogo hosudarstva*, in: *Žurnal Ministerstva narodnogo prosvěščenija*, 202, 1879, s. 415.; USPENSKIJ, F. I. *Značenie vizantijskoj i južnoslavjanoskoj pronii*, in: *Sbornik statej po slavjanovedeniju, sostavlennyj i izdannyy učenicami V. I. Lamanoskogo*, St Peterburg, 1883, s. 1-32.

pronie měla vzniknout z *limitanei*. Rozšíření *pronie* datoval do období Komnénovců.¹⁹ Důraz byl dáván především na vojenskou službu spojenou s *pronií*, jak to učinil ve své práci například řecký byzantolog Dionysios Zakythienos.²⁰

Stejně tak se v odborné literatuře objevovaly úvahy o dědičnosti *pronie*. Většinou byly spojovány rovněž s komnénovskou epochou, v tomto ohledu je významný především výklad anglického historika Johna Danstrupa, který rovněž vnímal *pronii* jako instituci obdobnou západnímu feudalismu.²¹ Podobného výkladu se držel Američan řeckého původu Peter Charanis, spojující rozdávání *pronií* a *exkuseí*, osvobození od daní, se vzestupem pozemkové aristokracie a vysoce postavených církevních činitelů. V jeho pojetí se v *pronii* spojilo darování půdy se soudní mocí nad zde žijícími *paroiky* a nároky na finanční dávky, které *paroikové* dříve odváděli státu. Zároveň si povšiml jednoho důležitého prvku – *pronie* neměla být původně pouze vojenskou záležitostí, ale rovněž sloužila k odměňování civilních hodnostářů. Počátky *pronie* datoval Charanis do druhé poloviny 11. století. Dle jeho názoru úpadek svobodných rolníků spolu s rostoucí mocí pozemkové aristokracie byly jedněmi z hlavních příčin úpadku byzantského státu.²² Chápání *pronie* jako odměňování civilních úředníků zdůrazňovali rovněž anglický píšící historik Jack Lindsay a francouzský historik Louis Bréhier.²³

S první významnější odchylkou od zažitého výkladu fungování *pronie* přišel německý byzantolog Franz Dölger. Ve své práci z roku 1927 prezentoval *pronii* nikoliv jako darování půdy či majetku, ale jako prostředek převedení části výnosu z daní z určité oblasti na jedince, většinou na vysoké vojenské a civilní úředníky. Tento výnos byl pevně daný a nazýval se *posotés*. Postupně došlo k znevolnění rolníků a jejich

---

¹⁹ VASILIEV, A. A., *On the Question of Byzantine Feudalism*, in: *Byzantion*, 8, 1933, s. 586, 588, 591.

²⁰ ZAKYTHENOS, D., *Crisé monétaire et crisé économique à Byzance du XIIe au XVe siècle*, Athens, 1948, s. 52-53.

²¹ DANSTRUP, J., *The State and Landed Property in Byzantium to c. 1250*, in: *Classica et Mediaevalia*, 8, 1947, s. 229.

²² CHARANIS, P., *Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire*, in: *The Journal of Economic History*, 13 (4), 1953, s. 418-419, 424.

²³ BRÉHIER, L., *Les Institutions de l'Empire byzantin*, Paris 1949, s. 214, 386.; LINDSAY, J., *Byzantium into Europe*, London, 1952, s. 144, 152, 164, 244.

uvázání k půdě.²⁴ K podobným závěrům dospěl přední ruský byzantolog Alexandr Každan, který upozornil na funkci pojmu *pronie* jako synonyma k výrazu *charistikion*, a to zejména pro 11. století. S pomocí *prostagmy* Michaéla VIII. z roku 1272, ve které císař vymezil vzájemné pravomoci své osoby a svého syna a spoluvládce Andronika II. Každan na základě tohoto dokumentu doložil, že *pronie* představovala postupný vývoj od práva vybírat poplatky k držení půdy a moci nad zde žijícími *paroiky* a že *pronii* mohli držet také civilní hodnostáři.²⁵

Novou diskusi vyvolal po vydání monografie *Pronija: Prilog istorii feudalizma u Vizantiji i u južnoslovenskim zemljama* (později zakomponováno do jeho knihy *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*) Georgij Ostrogorskij, jedna z nejdůležitějších autorit moderní byzantologie, původem z Ruska.²⁶ *Pronii* chápal jako donaci pozemků, jejíž počátky spadaly do 11. století. Spojil s ní také darování opevněných sídel zvaných *kastra*.²⁷ Zatímco v 11. století neměla podle Ostrogorského vojenskou funkci a připomínala spíše *charistikion*, za Komnénů se militarizovala a začala rozšiřovat, což Ostrogorskij doložil zmínkami v Nikétu Chóniatovi. Na základě studia Morijské kroniky, která však vznikala až po roce 1204, a to navíc v latinském prostředí, považoval společenské zřízení Byzance v jejích posledních staletích za vrcholný feudalismus. *Posotés* pro něj znamenal obdobu feudálních dávek a ačkoliv bral v úvahu původní charakter *pronie* jako podmíněné vlastnictví, došel k názoru, že na konci 13. století již svůj původní charakter ztratila.²⁸ Na Západě byla tato práce přijata velmi kladně, a především zde vedla k nebývalému rozšíření zájmu o toto téma. Paradoxně po publikaci Ostrogorského práce však začala představa *pronie* jako donace pozemkového majetku ustupovat do pozadí. Například francouzský historik Paul Lemerle

---

²⁴ DÖLGER, F., *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung*, Munich, 1927. s. 66.; DÖLGER, F., *Der Feudalismus in Byzanz*, in: *Vorträge und Forschungen*, 5, 1960, s. 188-9.

²⁵ KAZHDAN, A., *Pronoia*, s.140. K *prostagmē* Michaela VIII. viz BARTUSIS, M. C., *A note on Michael VIII's 1272 Prostagma for his son Andronikos*, in: *Byzantinische Zeitschrift*, 81, 1988, 268-71.

²⁶ OSTROGORSKY, G., *Pronija: Prilog istorii feudalizma u Vizantiji i u južnoslovenskim zemljama*. Belgrade, 1951.; OSTROGORSKY, G., *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*. Brussels, 1954.

²⁷ V singuláru *kastron*. Tohoto termínu se nejčastěji užívalo pro opevněná města. VAVŘÍNEK, V., *Encyklopedie Byzance*, s. 248.

²⁸ OSTROGORSKY, G., *Geschichte des byzantinischen Staates*, Munich, 1940. s. 276-277, 312-314, 334, 411-412. Řecká verze Morijské kroniky, ze které Ostrogorskij vycházel, byla ještě mladšího data – vznikla až ve 14. století. KAZHDAN, A., *Pronoia*, s. 150.

zpochybňoval funkci *pronie* ve 12. století, kvůli nejasnému znění pramenů.²⁹ Miloš Mladenović, kanadský historik srbského původu, a řecká byzantoložka Hélène Ahrweilerová předpokládali, že vedle sebe existovaly dva druhy *pronie*.³⁰ První forma měla být menší, dočasná a propůjčená za specifické služby, druhá větší, držaná dědičně, ustavená prvními Komnénovci. Ahrweilerová považovala druhý druh *pronie* jako příčinu vzniku nezávislých domén a dezintegrace Byzance, ale později přijala představu, že se jednalo o propůjčení výtěžků z půdy.³¹

Významným způsobem přispěl ke studiu *pronie* německý byzantolog Armin Hohlweg, který nechápal slovo *pronie* jako přesný technický termín. *Pronie* podle něj mohla v určitém kontextu nabývat různých významů. Zároveň dospěl k názoru, že *pronie* v předkomnénovském neexistovala a podobně jako Každan a Dölger pokládal *pronii* za přiknutí práva vybírat daně z určitého území.³² K podobnému názoru dospěl později například také anglický historik Michael Angold.³³ Od poloviny 20. století, kdy vyšla Ostrogorského práce, se variabilita názorů na vznik *pronie* dále prohlubovala, stejně tak stále existovaly dvě koncepce *pronií*, první jako donace pozemkového majetku a druhá jako práva na výběr daní. Například anglicky píšící historik ruského původu Dmitrij Obolensky v díle *The Byzantine Commonwealth* následoval svými názory Ostrogorského. Podle něj byla *pronie* v 11. a 12. století v Byzanci již široce rozšířená. *Paroikové* usazení na území spravovaném v rámci *pronie* byli v jeho pojetí obdobou nevolníků, na druhou stranu *proniár* nemohl s majetkem volně nakládat a po jeho smrti se vracel státu. Pro Obolenského byla *pronie* důkazem feudalizace byzantské

---

²⁹ LEMERLE, P., *Recherches sur le régime agraire à Byzance: la terre militaire à l'époque des Comnènes*, in: Cahiers de civilisation médiévale, 2, 1959, s. 276-279.; LEMERLE, P., *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century: the Sources and Problems*, Galway, 1979, s. 239.

³⁰ MLADENOVIC, M., *Zur Frage der Pronoia und des Feudalismus im byzantinischen Reiche*, in: Südost-Forschungen, 15, 1956, s. 123-140. Mladenović zpochybňoval podobnost *pronie* a léna. Důsledněji se zabýval vztahem *pronie* a tureckého *tímaru*, a došel k závěru, že *tímar* byl adaptací *pronie* do tureckého prostředí. MLADENOVIC, M., *Zur Frage der Pronoia*, s. 132-4.

³¹ GLYKATZI-AHRWEILER, H., *La concession des drops incorporels. Donations conditionnelles*, in: Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines, vol. II., Belgrade, 1964. s. 110-114.

³² HOHLWEG, A., *Zur Frage der Pronoia in Byzanz*, in: Byzantinische Zeitschrift, 60, 1967, s. 288-308.

³³ ANGOLD, M. *The Byzantine Empire: 1025-1204*, London, 1997, s. 257-259.

společnosti.³⁴ Z mnoha dalších názorů zmiňme například ruského byzantologa Michaila Jakovleviče Sjuzjumova, který chápal *pronie* jako propojený a kompaktní systém. Původní vojenské statky (*stratitotika ktemata*), běžné za makedonské dynastie, byly v jeho pojetí předchůdci *pronii*.³⁵ Dle německého historika Ralpa-Johannese Lilieho *proníáři* představovali v tehdejší Byzanci velkou vojenskou sílu.³⁶ Naopak například Ksenija Vladimirovna Chvostova nadále považovala *pronie* ve 12. století jako vlastnictví půdy nejen *de iure*, ale i *de facto*.³⁷

Od počátku devadesátých let 20. století je možné brát chápání *pronie* jako výtěžku z daní za převládající. Umožnila to nejen hluboká analýza pramenů, pocházejících z období po roce 1204, ale i nový pohled na vývoj za komnénovské epochy. V roce 1970 publikoval Michael Hendy článek *Byzantium, 1081-1204: an economic reappraisal*, v němž na základě archeologických nálezů a studia pramenů dokázal, že dříve předpokládaný ekonomický úpadek, který měl nastat v 11. století, neodpovídal realitě. Naopak v 11. a 12. století došlo na základě jeho nálezů v Byzanci k rapidnímu hospodářskému rozvoji a růstu populace.³⁸ Jeho závěry tak narušily představy o úpadku společnosti v komnénovském období a následujících staletích, v níž měla mít *pronie* jednu z hlavních rolí jakožto nástroj feudalizace byzantských společenských struktur. Odborná analýza se již nezaměřovala na vlastní fungování *pronie* jako takové, ale i na její hospodářskou funkci. Podrobně rozebrali funkci *pronie* především řecký historik Nikolaos Oikonomidés a americký byzantolog Mark C. Bartusis, kteří se však zaměřili především na období po roce 1204, ze kterého máme k

---

³⁴ OBOLENSKY, D., *The Byzantine Commonwealth*, London, 1971. s. 214-215, 252-253.

³⁵ SJUZJUMOV, M. Ja., *Vnutrennjaja politika Andronika Komnina i razím prigorodov Konstantinopolja v 1187 godu*, in: *Vizantijskij vremennik*, 12, 1957, s. 60.

³⁶ LILIE, R. J., *Das Kaisers Macht und Ohnmacht*, in: *Poikila byzantina*, 4, 1984, s. 67-71.

³⁷ CHVOSTOVA, Ks. V., *O nekotorych osobennostjach vizantijskoj pronii*, in: *Vizantijskij vremennik*, 25, 1964, s. 212-230; CHVOSTOVA, Ks. V., *Pronija: social'no-ekonomicheskije i pravovye problemy*, in: *Vizantijskij vremennik*, 49, 1988, s. 13-23.

³⁸ HENDY, M., *Byzantium, 1081-1204: an economic reappraisal*, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, 20, 1970, s. 31-52.; HENDY, M. *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c.300-1450*, Cambridge, 1985.

dispozici více pramenů.³⁹ Namísto studia počátků *pronie* analyzovali důkladněji její strukturu, způsob jejího převzetí, případně zastoupení v byzantské armádě. V jejich pracích se setkáváme s další důležitou tezí, která byla víceméně v poslední době obecně přijata, totiž že *pronie* nebyla zdaleka tak rozšířená, jak se původně předpokládalo a až do zániku Byzance nikdy nepředstavovala převládající způsob vydržování vojáků i hodnostářů. Funkci *pronie* v komnénovském období se věnovali zejména anglicky píšící historici Alan Harvey a John W. Birkenmeier, žádný z autorů však podrobněji neanalyzoval příčiny jejího vzniku.⁴⁰

Pro svoji práci jsem využil také literaturu, která se zabývá společenským a hospodářským vývojem byzantské říše, a to zejména tituly vydané po roce 1970, které ve většině případů vycházejí z Hendyho tezí. Vedle prací Hendyho a Harveyho je rovněž významná publikační činnost řecké byzantoložky Angeliky Laiou, která se podrobně zabývala společností pozdně byzantské epochy. Zároveň provedla i souhrnnou analýzu vývoje hospodářství během celé existence byzantské říše.⁴¹ Na studium byzantské společnosti v komnénovské éře se zaměřil také také Angold a v neposlední řadě anglický byzantolog Paul Stephenson, který analyzoval významné společenské změny v pozdním byzantském období.⁴² Vývoj aristokracie a její postavení ve státě (a potažmo i její přístup k *proním*) byl podrobně popsán především v pracích amerického historika Petera Frankopana a dalšího anglického odborníka v oblasti byzantologie Johna F. Haldona.⁴³ Vedle Bartusise, který se podrobně zabýval pozdně

---

³⁹ BARTUSIS, M. C., *The Late Byzantine Army: arms and society, 1204-1453*, Pennsylvania, 1997.; OIKONOMIDES, N., *Contribution à l'étude de la pronioia au XIIIe siècle*, in: OIKONOMIDES, N., ed. *Documents et études sur les institutions de Byzance*. London, 1976, VI, s. 168-169.; OIKONOMIDES, N., *Title and income at the Byzantine Court*, in: OIKONOMIDES, N., ed., ZACHARIADOU, E. A., ed. *Social and economic life in Byzantium*, Aldershot, 2004. s. 199-215.

⁴⁰ BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army: 1081-1180*, Leiden, 2002.; HARVEY, A., *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge 1989.

⁴¹ LAIOU, A., *The Byzantine Aristocracy of the Palaiologan period: a story of arrested development*, in: *Viator*, 4, 1973, s. 131-51.; LAIOU, A., *Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study*, Princeton, 1977.

⁴² ANGOLD, M., ed., *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII Centuries*, Oxford, 1984.; ANGOLD, M., *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge, 2000. STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, in: *Medieval Encounters*, 2004, 10, s. 185-210.

⁴³ FRANKOPAN, P. *Land and Power in the Middle and Later Period*, in: In: HALDON, J. F., ed. *A Social History of Byzantium*. Oxford, 2009. s. 112-143.; HALDON, J. F., *Towards the Social History of Byzantium*, in: *A Social History of Byzantium*, Oxford, 2009, s. 1-30.; HALDON, J. F., *Social Élites, Wealth and Power*, in: HALDON, J. F., ed., *A Social History of Byzantium*, Oxford, 2009. s. 168-211.

byzantskou armádou, se tímto tématem zabíral také řecký historik Sawas Kyriakidis.⁴⁴ Politickou a společenskou situací v Byzanci v posledních staletích její existence se věnují například anglický byzantolog David Nicol a turecká historička Nevra Necipoğlu.⁴⁵ Pro analýzu významu Manuéla I. Komnéna je stěžejní prací monografie anglického historika Paula Magdalina.⁴⁶

---

⁴⁴ KYRIAKIDIS, S. *Warfare in Late Byzantium, 1204–1453*. Leiden-Boston, 2011.

⁴⁵ NECIPOĞLU, N., *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, Cambridge 2009.; NICOL, D. M., *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*. Cambridge, 1993.

⁴⁶ MAGDALINO, P. *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993.

II. Struktura a fungování *pronie*

Podstata *pronie* spočívala ve vykonávání povětšinou vojenské služby císaři, který propůjčil vykonavateli za tuto službu půdu, respektive poplatky z ní plynoucí. Existuje celá škála názorů na to, jak *pronie* fungovaly a zda stály na principu přímé správy propůjčeného majetku, či zda *proníár* disponoval jen rentou získanou z dané oblasti. Alexandr Každan identifikuje dva hlavní názorové proudy, z nichž ten první, jehož významnými představiteli jsou především Đuro Daničić, Fjodor Uspensky a Georgij Ostrogorskij, se přiklání k variantě podmíněné držby *pronie* jakožto majetku, který se podobně jako západní *beneficium* přetvářel během let v soukromé pozemkové vlastnictví (*gonikon*).⁴⁷ Naopak druhý názorový proud, k němuž patří Charles Ducange, Franz Dölger a Alexandr Každan, se přiklání ke konceptu *pronie* jako výtěžku či důchodu z konkrétního území. Ten byl vybrán od určitého množství rolníků. Celý proces byl pod kontrolou státu a postupně se vyvinul do státem limitované autority *proníára* nad rolníky žijícími, případně obdělávajícími půdu, na území *pronie*, která je v tomto smyslu chápána jako propůjčení práva na vybírání renty, ale ne na využívání půdy.⁴⁸ Zároveň se jednalo o systém kooperace mezi státem a *proníárem*, vlastnictví nebylo přesně dané, respektive jej nemůžeme doložit z pramenů. K charakteristice *pronie* jakožto propůjčení renty a dalších povinností, jmenovitě odvádění manuálních prací, se přiklání i současní historici, například Alan Harvey, John F. Haldon, Mark C. Bartusis, Nikolaos Oikonomidés a Angeliki Laiou.⁴⁹ V tomto pojetí *proníár* funguje ne jako správce půdy či osoba oprávněná vládnout nad daným územím či zde vlastnit specifikovanou půdu, nýbrž jako dočasný zástupce státu při vybírání daní a jiných povinností.⁵⁰ Zároveň nemáme žádné důkazy o tom, že by v 11. či ve 12. století *pronie* představovala vlastnictví hmotných statků.⁵¹

---

⁴⁷ KAZHDAN, A., *Pronoia*, s. 162. Ostrogorsky, *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, s. 11.

⁴⁸ KAZHDAN, A., *State, Feudal, and Private Economy*, s. 91.

⁴⁹ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 6.; HALDON, J. F., *Social Elites, Wealth, and Power*, s. 188.; BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 183.; OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1044.; LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 157.

⁵⁰ OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1044.

⁵¹ KAZHDAN, A., *Pronoia*, s. 140.

Nabízí se otázka, zda by v případě, kdy by byla převáděna přímo půda, nebylo logičtější uvádět její výměru. Namísto zmínky o ní však nalzáme v záznamech pouze zápisy daně, placené *paroiky*, doplněné dalšími nároky.⁵² Přiznaná výše poplatků, které mohl *proniár* vybírat v rámci jemu svěřené *pronie*, se nazývala *posotés*. Toto fiskální právo zahrnovalo oprávnění vybírat státní daně od *paroiků*, dále daně z nemovitostí, většinou z polností, ale také z mlýnů, dolů, rybářství, doků a podobně.⁵³ Výše poplatků byla vždy jasně vymezená, *proniár* nikdy neměl dovoleno vybírat více než stanovenou částku. Zároveň držel i užívací právo, které se týkalo vybírání renty z obdělávaných polí původně patřících státu a vymáhání manuálních povinností.⁵⁴ V rámci jedné *pronie* mohly být různé manuální povinnosti a daně *paroiků* rozděleny mezi více *proniárů*.⁵⁵ *Proniár* také nemohl vymáhat dávky z jiného majetku než z toho, který původně patřil státu. Někdy mu nebyly přiznány ani všechny poplatky a část z nich si stát ponechal.⁵⁶ Tyto prvky jasně naznačují fiskální charakter *pronie*.

Ve srovnání se západním lenním systémem vystupuje do popředí ještě další podstatná odlišnost. *Paroikové* neboli závislí rolníci byli na rozdíl od západoevropských nevolníků osobně svobodní a nebyli vázání na osobu *proniára*. Máme doloženo, že vlastnili půdu, mohli prodávat a kupovat majetek, stěhovat se, v rámci kolektivu své

---

⁵² KAZHDAN, A., *Pronoia*, s. 162.

⁵³ OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1043.; BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 162.; ANGOLD, M., *Church and society in Byzantium under the Comneni*, s. 319.

⁵⁴ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 162. Většinou byla povinnost vykonávat manuální práci pro *proniára* limitována na 12 až 24 dnů za rok. BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 171. Na poplatcích *proniár* vybral asi 50% až 75% rolníkových výnosů. LAIOU, A., *The Agrarian Economy, Thirteenth–Fifteenth Centuries*, in: LAIOU, A., ed., *Economic History of Byzantium*, Washington, D. C., 2002, s. 339. Spolu s rentou z půdy mohl získat *proniár* v pozdně byzantském období až dvojnásobek či trojnásobek toho, co bylo stanoveno v *posotu*. BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 177. Není jisté, zda něco takového bylo možné rovněž za Komnénovců.

⁵⁵ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 166. OIKONOMIDES, N., *Byzantium between East and West*, in: ZACHARIADOU, E., ed., *Society, Culture and Politics in Byzantium*, Aldershot, 2005, s. 324.

⁵⁶ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 162. *Proniárova* odměna se nemusela týkat pouze poplatků v rámci *pronie*, odměnu za své služby mohl získávat v rámci normálního žoldu, *rógy*. OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1047. Stejně tak se nedá brát v potaz teze, že by za Alexia převládala *róga* a poté se plynule přešlo na odměňování formou *pronie* či donace půdy. BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 154. Birkenmeierova argumentace je podepřena svědectvím Chóniata, který se zmiňuje o velkých finančních obnosech vybíraných císařem Manuélem I., z nichž platil vojáky. CHONIATES, Niketas, s. 186.

vesnice se rovněž účastnili soudních sporů.⁵⁷ *Pronie* nefungovala jako systém propojený s hierarchizací společnosti, protože stupňovitý model společnosti typický pro západní feudalismus v Byzanci neexistoval.⁵⁸ V byzantské říši není doložen případ, kdy by *proniár*, v principu voják nebo hodnostář sloužící přímo císaři, disponoval svými vlastními *proniáry*, kteří by mu byli podřízeni. *Proniárové* byli vázáni vždy na stát, který představoval ve své osobě císař, sám byzantský panovník však v rámci *pronie* většinou neměl s jejím *proniárem* osobní vztah.⁵⁹ Charakter *pronie* často ani neumožňoval, aby *proniár* uplatňoval k jemu svěřenému území správní či soudní pravomoci, jak tvrdí Každan.⁶⁰ Daně a povinnosti, svázané s *pronií*, byly většinou porůznu rozdělené mezi určitý počet rolníků žijících v několika vesnicích a část zde žijících *paroiků* vůbec nespádala pod *proniárovu* pravomoc. V takovém případě je velmi nepravděpodobné, že by se *proniárovi* podařilo úspěšně prosadit své slovo v soudních sporech mezi jednotlivými *paroiky*. Naopak v případě *proniárů* majících na starosti větší, kompaktní celky s celými vesnicemi mohli tito teoreticky vystupovat rovněž jako soudci, kupříkladu během urovnání sporů.⁶¹ *Proniár* oficiálně nevystupoval jako držitel veřejné moci, stát si nadále podržel své administrativní a daňové pravomoci, pouze je *proniárovi* propůjčoval a mohl mu je zase odebrat.⁶² Stejně tak nebylo pro *proniáry* možné volně disponovat právem na vymáhání poplatků a služeb a převádět je bez vědomí státu na jiné osoby.⁶³ Po smrti *proniára* připadla jemu svěřená *pronie*

---

⁵⁷ LAIOU, A., *The Agrarian Economy*, s. 340.; BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 183. *Paroikové* nepotřebovali k těmto úkonům ani svolení svého pána, respektive místního magnáta, vůči němuž měli určité povinnosti. *Paroikos* nebyl rovněž v rámci chápání římského práva *res*, věc, nýbrž legální osoba. Laiou, *Peasant society*, s. 144. Převážná část *paroiků* alespoň základní majetek vlastnila. Většinou sice nestačil na užití celé *paroikovy* rodiny, přesto vedle pronajaté půdy představoval význačnou část jím obhospodařovaného majetku. OIKONOMIDES, N., *Byzantium between East and West*, s. 324. Ačkoliv *paroikové* měli určité povinnosti vůči majiteli pozemku, na němž pracovali, či vůči státu (eventuálně i *proniárovi*), tyto se týkaly většinou hlavy rodiny a jeho dědice, takže mladší členové rodiny měli teoreticky osobní svobodu. Rozkvět měst během 11. a 12. století naznačuje, že možnosti volného pohybu a stěhování se rolníci ve velké míře využívali. FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 130.

⁵⁸ KAZHDAN, A., *State, Feudal, and Private Economy*, s. 90.; HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 7.

⁵⁹ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 183.

⁶⁰ KAZHDAN, A., *State, Feudal, and Private Economy*, s. 91.; HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 7.

⁶¹ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 176, 183.

⁶² BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 154.

⁶³ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 72.

nazpět státu. Za Komnénovců tento princip fungoval stejně tak i v době nikájského císařství. Až po roce 1261 se postupně prosadila forma dědičného držení *pronie*.⁶⁴ Ještě za Komnénovců byla však *pronie* stále chápána jako součást císařského majetku.⁶⁵

V případě, že držitelem *pronie* byl voják, sloužil většinou v těžce obrněném jezdecku, které Komnénovcí začlenili do *tagmat*, mobilní, centrálně řízené armády určené pro vojenské expedice.⁶⁶ Vydržování vojáka na základě *pronie* v tomto ohledu představovalo alternativu k najímání žoldnéřů, kteří byli v komnénovském období běžnou součástí byzantské armády.⁶⁷ Ve srovnání s placenými vojáky nebyli *proniáři* příliš rozšíření, ačkoliv podle informací, obsažených v historické práci Nikéty Chóniata, využíval císař Manuél tohoto systému více než jeho předchůdci.⁶⁸ Na *proniáry* se dalo více spolehnout a za dalších dynastií mívali lepší vybavení než často hůře placení žoldnéři.⁶⁹ Ti zámožnější si mohli na válečném tažení udržovat vlastní družinu o počtu několika desítek placených vojáků a osobních služebníků, takoví *proniárové* ovšem nebyli častým jevem. Průměrný *proniár* si mohl dovolit jen několik takových „pomocníků“, chudší žádné.⁷⁰ Mimo vojenské výpravy buď tito lidé sloužili dále svému

---

⁶⁴ Haldon, J., *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, London, 1999, s. 126.

⁶⁵ MAGDALINO, P., *Manuel I*, s. 233.

⁶⁶ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 35, 234. KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 199. Mimo tažení zůstávali *proniárové* v *thematu*, kde sídlili jako stálé vojsko. Nebyli však členy místních městských nebo hradních posádek, ale měli oddělenou funkci. Tyto jednotky se nazývaly *allagia*. Ne nutně všichni vojáci v rámci takové jednotky byli ovšem *proniárové*. KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 82-83, 86. Podrobněji viz BARTUSIS, M. C., *The Megala Allagia and the Tzaousios : Aspects of Provincial Military Organization in Late Byzantium*, in: *Revue des études byzantines*, 47, 1989. s. 183-207.

⁶⁷ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 73. Oba typy vydržování vojáků se však mohly navzájem doplňovat, tedy *proniár* získal vedle výnosu z *pronie* i stanovený plat a naopak. KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 75.

⁶⁸ CHONIATES, Niketas, s. 208.; BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 154.; BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 183. V pozdější době se *pronie* rozšířila především za vlády Theodora I. a Jana III. KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 77.

⁶⁹ KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 76, 222.

⁷⁰ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 230, 234. Ostrogorskij předpokládá, že *pronie* sloužila primárně nejen k vydržování vojáka, ale celé větší družiny, a stála tak u zrodu feudálního systému v Byzanci. Pro tento výklad ale nejsou dle Bartusise dostatečné důlady. OSTROGORSKY, G., *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 25, 1971, s. 12; BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 228. Nicméně společně s Bartusisem si Ostrogorskij ve srovnání se závislými rolníky všimá rozdílného společenského statutu těchto služebníků na rozdíl od *paroiků*. Ostrogorsky, *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, s. 16.; BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 365. Nad samotnými *paroiky* nikdy *proniár* oficiálně moc neměl. Ti mocnější teoreticky mohli

zaměstnavateli jako osobní ochránci či ochránci jeho majetku (případně někteří z nich i během tažení, když se *proniár* nezdržoval doma), nebo si nacházeli jinou práci. Mezi *proniárem* a jeho vojáky či služebníky existoval pouze neformální vztah, do jisté míry jej však můžeme označit za vztah osobní. Přítomnost družiny na bojišti zvyšovala nejen *proniárovu* akceschopnost během bitvy, ale sloužila rovněž k posílení jeho prestiže. Zároveň se jeho služebníci mohli honosit prací pro člověka sloužícího byzantskému císaři.⁷¹ Zajištění příjmů spojené s *pronií* se často, zejména v pozdním období, stávalo jednou z hlavních motivací ke vstupu do byzantské armády.⁷²

Udělení *pronie* upřesňoval a potvrzoval císařský dekret zvaný *prostagma*.⁷³ Důležitou položku v něm představoval především *posotés*, označující výši částky, kterou měl *proniár* z propůjčené *pronie* vybírat, a výčet služeb, na něž měl nárok. Na základě tohoto dokumentu místní úředníci s pomocí lokálních záznamů (například katastrů a daňových odhadů) sestavili seznam *paroiků*, půdy a práv tak, aby výsledný výnos souhlasil s částkou uvedenou v *prostagmě*. Jednotlivá propůjčená práva a poplatky se mohly v různých oblastech lišit. Protože z jedné *pronie* mohly plynout zisky více *proniárům* zároveň a každý z nich vybíral jiný druh poplatku a zároveň se vlastnické vztahy v dané *pronii* vyvíjely, docházelo prakticky neustále ke korekcím plateb tak, aby *proniár* dostával svůj stanovený díl. Důraz se nekladal na majetek samotný, ale vždy na udržení správné výše *posotu*.⁷⁴ Při nejbližší vhodné příležitosti se *proniár* vydal do jemu svěřené *pronie*, aby *paroikům* oznámil svůj příchod a vyřešil všechny nejasnosti ohledně finančních záležitostí. Není jisté, zda žil v blízkosti *pronie*,

---

využívat ekonomického tlaku k prosazení své vůle, administrativně-byrokratická funkce státu však zůstala v principu zachována. *Proniár* tak nedržel veřejnou moc a stát mu pouze propůjčoval některá fiskální práva. BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 360-361. Na druhou stranu v případě soudních sporů *proniár* v některých případech nezastupoval pouze sebe, ale i *paroiky* žijící na jemu svěřené *pronii*. ANGOLD, M., *Church and society in Byzantium under the Comneni*, s. 327.

⁷¹ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 227, 233-4.

⁷² KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 221.

⁷³ Není zcela jisté, zda mohl být užíván již v komnénovském období, protože nejstarší dochovaný exemplář pochází z roku 1214. DÖLGER, F., KARAYANNOPULOS, J. *Byzantinische Urkundenlehre*, Munich: Beck, 1968, s. 109.

⁷⁴ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 166. Bartusis zde přebírá výklad z OIKONOMIDES, N., *Contribution à l'étude de la pronoia au XIIIe siècle*, s. 159-160, 173. Existovaly i případy, kdy *proniáři* měli *pronii* propůjčenou společně, jednalo se o takzvanou „kolektivní *pronii*“. BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 177.

rozhodně musel pobývat přinejmenším ve stejném *thematu*, aby odtud mohl vybírat poplatky.⁷⁵ Vzhledem k tomu, že většina *proniárů* měla k dispozici jen menší množství služebníků, disponovali tito jen omezenými prostředky, které pravděpodobně nemohli využít k sofistikovanější správě majetku, jako to činili příslušníci pozemkové aristokracie. *Proniáry*, kteří by v komnénovském období měli nárok na poplatky z rozsáhlejších *pronií*, nemáme v pramenech doloženy. Každopádně stál *proniár* na vyšším společenském stupni než například svobodný rolník či *paroikos*.⁷⁶ Magdalino argumentuje, že zavádění *pronií* mělo v tomto ohledu pozitivní dopad, protože *proniár*, žijící poblíž, se o svěřený celek musel starat, aby si zajistil hladký přísun příjmů. Tím se zároveň eliminovala přebytečná byrokracie.⁷⁷ Vzhledem ke skutečnosti, že ve 12. století nemáme k dispozici žádnou listinu zmiňující *posotés*, je možné, že tento prvek se vytvářel až společně s vývojem *pronií*, ačkoliv určitá forma stanovení výše poplatku existovat musela. Oikonomidés tento fakt vysvětluje tím, že v komnénovské epoše převládala u *pronií* platba v naturáliích (kromě daně z hlavy), která se postupně proměňovala v peněžitou platbu. Ta byla rozdělena na dva druhy – *oikoumenon*, souhrn všech daní, poplatků a povinností placených či vykonávaných v *pronii* usazenými *paroiky*. Nebylo-li *paroiků* dostatek, dostal *proniár* takzvaný *anti oikoumenon* (namísto *oikoumenonu*), což byla půda či právo pronajímat pastviny, vinice, oblasti pro rybolov a podobně, které byly vyčísleny na dvě třetiny skutečného výnosu.⁷⁸ Nevíme, zda do takové míry sofistikovaný systém mohl existovat v prvních desetiletích existence *pronie*, opět chybí dostatečné prameny v podobě *posotu* nebo *praktikonů*. *Anti oikoumenon* se rovněž nedá brát jako přímé vlastnictví, protože se jedná o výjimečný případ propůjčení půdy, který byl opět vázán spíše na rentu než na podmíněnou držbu.

Pronie nebyla prosta nedostatků, přičemž některé z nich přetrvaly v tomto systému po většinu její existence a vyžadovaly opakované kontroly a nápravy ze strany

---

⁷⁵ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 176. Podobně také žila velká část pozemkových magnátů nikoliv na statcích jim patřících, ale v pohodlí blízkého města, v jehož správě často drželi významnou pozici nebo uplatňovali na chod městské aglomerace alespoň částečný vliv. Případně se zapojovali do struktur místní administrativy nebo získávali významné vojenské posty na regionální úrovni. HALDON, J. F., *Social Elites, Wealth, and Power*, s. 190.

⁷⁶ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 365.

⁷⁷ MAGDALINO, P., *Manuel I*, s. 176.

⁷⁸ OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1044-5.

státu. Často se stávalo, že *proniáři* vybírali poplatky z větší oblasti či ve větším množství, než kolik jim bylo dovoleno (tato praxe se nazývala *perisseia*). Tento stav se řešil porovnáním s *praktikonem*, oficiálním seznamem majetku nacházejícím se v dané oblasti.⁷⁹ Dalším rozšířeným problémem bylo nelegální držení *pronie*, který se řešil obdobně.⁸⁰ Od 13. století probíhaly pravidelné odhady majetku (*exisoseis* – vyrovnání, srovnání), které prováděl *apographeus*, fiskální odhadce. Díky jeho záznamům mohlo být potvrzeno legální vlastnictví držného majetku či majetku spravovaného v rámci *pronie*, případně získával stát na základě odhadů nové daně.⁸¹ Pro komnénovské období je důležité, že *proniáři* zabírali půdu, na niž neměli oprávnění, a umisťovali zde své *paroiky*. To bylo podle všeho způsobeno nedostatečným výkladem předání *pronie* do správy. Jedním z mála příkladů, který máme k dispozici, je případ Kumánů z oblasti Mogleny, kteří se měli pokusit získat nájemce půdy příslušející původně zde stojícímu klášteru. Dle státu k něčemu takovému neměli oprávnění.⁸² Je otázka, do jaké míry může tento případ naznačovat fiskální charakter *pronie*. Dalším neduhem byl dle Chóniata fakt, že instituci *pronie* využívali drobní městští řemeslníci nebo obchodníci k vlastnímu obohacení, protože si *pronie* kupovali, ačkoliv nebyli schopni plnit vojenské povinnosti.⁸³ Zároveň uvádí, že se *proniáři* chovali k svěřeným *paroikům* špatně a že tito rolníci pozbyli svou dřívější svobodu, omezenou jen samotným státem.⁸⁴ Je pochopitelné, že Chóniatés, člen byzantského byrokratického aparátu, situaci vnímal tak negativně. Ovšem je těžko uvěřitelné, že by se vojáci chovali hůře než byzantský stát, notoricky známý tvrdostí při vymáhání požadovaných poplatků.⁸⁵ Je samozřejmé, že někteří *proniáři* svých pravomocí zneužívali. Nemůžeme však s jistotou stanovit, zda byl systém celkově zkorumpovaný či nefunkční, ať už kvůli dosti zaujatému svědectví Chóniata, či z toho důvodu, že soudy řešily většinou jen nejextrémnější případy a jediné

---

⁷⁹ Později, od dvacátých let 14. století, se objevily i zvláštní *praktikony* určené přímo ke správě *pronie*. BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 171.

⁸⁰ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 167-8.

⁸¹ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 177. KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 78.

⁸² OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1043.

⁸³ CHONIATES, Niketas, s. 118-19.

⁸⁴ CHONIATES, Niketas, s. 186, 204-206, 208-209.

⁸⁵ MAGDALINO, P., *Manuel I*, s. 176.

tyto se dostaly do pramenů, které máme k dispozici.⁸⁶ Zobecňovat na základě těchto svědectví je přinejmenším problematické už z toho důvodu, že navzdory některým systémovým chybám, kterým se musel byzantský stát dále věnovat, *pronie* nepřestala být využívána až do konce jeho existence.

Kromě zajištění vojenské síly měla *pronie* pro stát i řadu dalších výhod, pozitivně se odrážejících na rozvoji byzantské společnosti a na upevnění státní kontroly v jednotlivých *thematech*. Předně převažující systém naturálních dávek za Komnénovců přinášel v porovnání s *rógou*, platem od státní administrativy, významnou pozitivní změnu. V době, kdy stát vybíral za předchozích fiskálních systémů daně od rolníků povětšinou ve formě peněz a poté je zase rozdával vojákům, kteří je utratili výměnou za služby a potraviny, zůstávala část oběživa po určitou dobu ve státní pokladně, neobíhala ve společnosti a nemohla tak podporovat růst byzantské ekonomiky. S existencí *pronií* se situace změnila. *Proniár* zpeněžil vybrané naturální dávky na trhu a rovnou tyto peníze opět utratil za jiné zboží a služby. Peníze tím zůstávaly stále v oběhu a nebyly zadržovány fiskálním aparátem, čímž se snížily náklady pro stát a podpořil se rozvoj ekonomiky. Zároveň si stát držel nad majetkem kontrolu, protože poplatky svěřené dříve *proniárovi* se vracely po jeho smrti do rukou státu, který je mohl znovu využít.⁸⁷ Dalším pozitivem pro stát představovalo využití *pronie* v soupeření o vliv v jednotlivých oblastech. Přidělením poplatků v rámci *pronie* mohla centrální vláda získat přízeň lokálních klanů a rodů, které by jinak byly vůči byzantskému státu potenciálně nepřátelské.⁸⁸ Magdalino se domnívá, že odliv některých následovníků lokálních rodů k *proniím* znamenal zmenšení počtu jejich příznivců, a tedy i jejich vlivu, zatímco vliv státu se posiloval.⁸⁹

---

⁸⁶ BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 146.

⁸⁷ OIKONOMIDES, N., *Title and Income*, XVII, s. 213, 215. Tento vývoj platí především pro dobu Komnénovců, protože v pozdější době se pravděpodobně vybírání poplatků v *pronií* důsledkem dalšího rozvoje ekonomiky monetizovalo.

⁸⁸ HALDON, J. F., *Social Élites, Wealth, and Power*, s. 188. Nejvyšší místa ve vojenské hierarchii ale pevně ovládali členové komnénovského rodu. Za Manuéla I. bylo již 90% z nejvyšších vojenských špiček v příbuzenském poměru s vládnoucím císařem. HALDON, J. F., *Social Élites, Wealth, and Power*, s. 192.

⁸⁹ MAGDALINO, P., *Manuel I*, s. 221.

Volný majetek, který by se dal použít k rozdělení v rámci *pronie*, získával stát díky právu odúmrti, případně ze zkonfiskovaného majetku a opuštěné půdy.⁹⁰ Zejména ve 12. století bylo volné půdy k dispozici státu stále více než dost. V pozdější době, především za Palaiologovců, se někdy majetek odebíral klášterům. V tomto případě je velmi důležitý princip, jehož se státní administrativa držela. Majetek předaný klášteru byl chápán obdobně jako *pronie*, šlo o pouhé propůjčení majetku státu náboženské instituci, který mohl být zase odebrán. Vzhledem k tomu, že nemáme zprávy o významnějších protestech klášterů během této „konfiskace“ majetku, považuji tuto teorii za pravděpodobnou.⁹¹

Vzhledem k výše zmíněné charakteristice *pronie* je třeba si uvědomit, že se jednalo o systém, který se postupně vyvíjel a některých atributů nabýval až později. Zejména je třeba vzít v potaz absenci *posotu*, která by mohla implikovat, že buď docházelo ke stanovení vybírané částky jiným způsobem či že tento obnos byl vybírán v naturáliích, jak to předpokládá Oikonomidés.⁹²

---

⁹⁰ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 168.; OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1043. Konfiskován byl často kupříkladu majetek osob odsouzených za vraždu. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 159.

⁹¹ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 168.

⁹² OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1044. Je rovněž pravděpodobné, že *posotés* byl užíván již dříve, ale žádný dokument, který by jej nějak spojoval s udělením a držbou *pronie* ve 12. století, se nedochoval.

III. Vývoj společnosti v komnénovské epoše, počátky *pronie* a pozdější důsledky její existence

Ke konci 11. století vyústila po bitvě u Mantzikertu vnitřní krize byzantské společnosti v dlouhý boj o moc, trvajících téměř nepřetržitě až do roku 1081, kdy se byzantský vojevůdce Alexios z rodu Komnénů stal novým císařem.¹ Desetiletý zápas však zanechal stopy, z nichž se východní císařství dokázalo vzpamatovat jen dočasně a za nasazení značného množství sil. Přesto dokázali Komnénovci, jmenovitě zejména Alexios I., jeho syn Jan II. a vnuk Manuél I. znovu upevnit byzantskou moc fiskálními reformami a promyšlenou zahraniční politikou. Problematickými se v rámci této politiky ovšem stávaly některé prvky této politiky, které přinášely krátkodobý úspěch, ale mohly vést k oslabení státu v dlouhodobější perspektivě, jmenujme tu například podporu italských námořních republik, kterou Byzanc získala výměnou za privilegia v oblasti obchodu. Stejně tak představovaly vedle krátkodobých úspěchů nesporně silné nebezpečí křížové výpravy, z nichž první se na popud císaře Alexia I. vydala pomoci Byzanci proti muslimům a čtvrtá paradoxně skončila rozpadem a definitivním úpadkem byzantského státu. V poslední době je náhled na politiku Komnénovců notně přepracováván zejména v rámci práce Paula Magdalina o Manuélvi I. Magdalino zde předestírá předpokládanou Manuélovu zahraniční politiku, v jejímž rámci hrají významnou roli expanze v Itálii a na Blízkém východě jako nástroj k omezení rostoucího vlivu italských městských států. Zároveň se byzantský císař snažil využívat křížáckého hnutí tak, aby nedošlo k dalšímu nebezpečnému podniku, v jehož rámci by se před hradbami Konstantinopole objevilo potenciálně nepřátelské západokřesťanské vojsko.² Tento pokus však nevyšel a se smrtí Manuéla zmizela postava ochotná v tomto plánu pokračovat. Důsledky pro Byzanc byly katastrofální. Po roce 1204 pozbyla s výjimkou vlády Michaela VIII. Palaiologa významnějšího postavení na politické scéně Blízkého východu a jihovýchodní Evropy.

---

¹ K bitvě u Mantzikertu v poslední době viz zejména KONEČNÝ, Martin. *Mantzikert 1071*. Historický obzor, 22 (3-4), 2011, s. 64-72.

² MAGDALINO, P., *The Komnenoi (1081-1204)*, in: SHEPARD, F., ed., *The Cambridge history of the Byzantine Empire c. 500 – 1492*, Cambridge, 2008, s. 645. Ke vztahům Byzance a křížáků viz HROCHOVÁ, Věra a HROCH, Miroslav. *Křížáci ve Svaté zemi*, Praha, 1996.; LILIE, R.-J. *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*, Oxford, 1993.

Jaké byly pohnutky, které vedly komnénovské císaře či byzantskou vládnoucí vrstvu k ustanovení nového typu odměňování vojáků? Bartusis předpokládá, že vzhledem ke špatnému vývoji byzantské ekonomiky ve 12. století došlo k úpadku státních financí. Bylo proto třeba hledat alternativní cestu, jak zabezpečit dostatečné množství vojáků.³ Jeho výklad se drží starších analýz hospodářského vývoje v komnénovské epoše. Hendy v roce 1970 však tuto tezi přesvědčivě vyvrátil množstvím důkazů získaných na základě studia pramenů a dále potvrzených archeologickými nálezy.⁴ K podobným závěrům došel i Harvey a další historici.⁵ Jeho hlavní premisou je tvrzení, že v Byzanci probíhal od 11. století, přinejmenším v její evropské části, populační i hospodářský rozmach, jež máme dále doložený po celé 12. století. Takovýto vzrůst počtu obyvatel je vysvětlitelný pouze dlouhodobou populačním nárůstem, který je spojen i s hospodářskou expanzí.⁶

Kořeny překotného růstu byzantské ekonomiky ve 12. století je třeba hledat o mnoho set let dříve, již v 8. století. V této době skončila epocha periodicky se opakujících morových epidemií, které doléhaly na byzantskou společnost od 6. století. Tato epidemie je známa jako Justiniánův mor. Zlepšení životních podmínek spolu s příznivějším klimatem vedly od 9. do konce 13. století k pozvolnému růstu populace, ne nepodobnému vývoji v Evropě ve stejném období.⁷ Právě v 11. a 12. století se tento vývoj projevil v Byzanci nejsilněji. V důsledku rostoucího počtu pracovní síly se začala stále více rozvíjet zemědělská produkce, která zpětně mohla uživit více lidí a byzantská populace proto dále stoupala. Tento růst pokračoval bez ohledu na drastické územní ztráty, které Byzanc zasáhly během sedmdesátých let 11. století. Důležitý byl pro byzantskou ekonomiku zejména fakt, že Komnénovci dokázali krátce po kolapsu byzantské vlády v Malé Asii opět ovládnout její nejúrodnější a ekonomicky

---

³ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 345. Bartusis dále argumentuje snahou státu vytvořit novou „národní armádu“, která by podnítila Byzantince k vykonávání vojenské služby. Je ovšem otázka, jak by mohla být takováto armáda Byzantinci chápána jako „národní“, když se proníary stávali i cizinci. Viz srovnání CHONIATES, Niketas, s. 208-9.

⁴ Hendy, *Byzantium, 1081-1204: an economic reappraisal*, s. 31-52.

⁵ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 244.; STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 186-187; LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 3.

⁶ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 244-245, 255. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 90-91.

⁷ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 232.

nejvýnosnější oblasti, zatímco turečtí kočovníci se většinou usadili v nepříliš hospodářsky rozvinuté střední Anatolii.⁸ Na venkově v důsledku demografického růstu znatelně přibýlo obyvatelstva, které se dokázalo díky zefektivnění zemědělské produkce uživit na menší výměře půdy než předtím. Větší počty obyvatelstva vedly ke zvýšené poptávce po zboží, jež se pozitivně projevila v nárůstu rukodělné výroby i specializaci činností, doplněných rozkvětem obchodu. Některé zemědělské produkty se začaly vyvážet také do zahraničí.⁹ Rozvoj zemědělství i obchodu byl nutně propojen rovněž se vzestupem měst. Zatímco obyvatelstvo byzantské říše čítalo v roce 1025 zhruba 19 milionů, dosáhla její populace ke konci 12. století navzdory ztrátě celé Arménie a značných částí Malé Asie stejného počtu. Konstantinopol měla v této době pravděpodobně více než 400 tisíc obyvatel a byla jedním z prvořadých center mezinárodního obchodu.¹⁰ Druhým největším městem zůstávala Soluň se 150 tisíci obyvatel, dalšími významnými městskými středisky byly Korinth a Monemvasia, Ochrid, Théby, Ioannina, Euchatia a Amorion. Jakkoliv města vždy vedle administrativní a vojenské funkce představovala i místo směny zboží, v komnénovské epoše se přetvořila v rozsáhlá a významná obchodní centra.¹¹

V důsledku rostoucímu trhu se rolníci ve zvýšené míře zapojovali do tržních vazeb. Průměrný zemědělec, který si mohl dovolit alespoň jeden pár volů, dokázal vypěstovat dostatečný přebytek, aby jej mohl zpeněžit. Ve větším měřítku se pěstovaly například víno a olivy, případně bourec morušový. V případě obilnin a podobných plodin zemědělci pěstovali větší variabilitu druhů, které se pokud možno nesklízely ve stejnou roční dobu. Tím rozložili svou pracovní sílu na celý rok a zároveň nebyli vystaveni přílišným ekonomickým rizikům v případech, kdyby část jejich polí postihla neúroda. Podstatnou roli v zemědělské produkci hrál nikoliv svobodný rolník, ale velkostatek, sdružující větší množství polí se závislými rolníky, *paroiky* platícími nájem za půdu jeho majiteli. Případně se uzavíraly mezi rolníkem a pozemkovým vlastníkem

---

⁸ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 91-2, 237.

⁹ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 93, 100, 241. Na rozdíl od Laiou Frankopan jakékoliv inovace výroby popírá a vysvětluje vzestup byzantské ekonomiky prostým růstem populace. FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 130.

¹⁰ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 131, 138.

¹¹ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 130-131.

smlouvy o rozdělení vypěstované úrody.¹² Velkými pozemkovými vlastníky byli většinou civilní, církevní a vojenští hodnostáři, zvaní *dynatoi*, mocní. Bohatnoucí byzantská společnost dávala od 10. století vzniknout této nové pozemkové elitě, původně závislé většinou na službě panovníkovi, avšak s rostoucí cenou půdy stále více získávající příjmy i prestiž z jejího vlastnictví. Díky finančním rezervám, získaným ve službě státu skupovali mocní v dobách neúrody od rolníků půdu, kterou jim poté pronajímali a dostávali tak rolníky do závislého postavení.¹³ Sdružováním jednotlivých polností ve vlastnictví pozemkového magnáta vznikala rozsáhlejší pozemková doména, kterou měl na starosti správce, *epitropos*, zatímco aristokraté většinou sídlili ve městě, kde mohli zastávat významné pozice v regionální správě nebo sloužit ve vojsku. Samotný statek nefungoval jako jeden centrálně řízený podnik, naopak většinou sestával z menších částí pronajatých rolníkům. Aristokraté většinou vlastnili tažné zvířectvo, mlýny a mlaty, které dávali k dispozici rolníkům, čímž svým nájemcům snižovali finanční nároky na vedení polností. Organizovali též klučení lesů a přípravu volně ležící půdy ke kolonizaci.¹⁴ Je paradoxní, že ačkoliv byl *paroikos* ve 12. století ve srovnání se svobodným rolníkem 9. století zatížen větším fiskálním břemenem, jeho životní úroveň byla v průměru vyšší. Bylo to způsobeno především ekonomickým rozvojem a rostoucím trhem, kde mohl zemědělec zhodnotit vypěstované přebytky.¹⁵ Vzájemný poměr *paroika* a vlastníka půdy byl pro obě strany víceméně výhodný. *Paroikos* zajišťoval obdělávání půdy, zatímco majitel statku, respektive jeho správce, disponoval vybavením, které pomáhalo zvýšit rolníkovu produktivitu práce. Pro byzantskou říši 9.-12. století většinou platil základní model elity, jejíž postavení vyplývalo z postavení v civilní či vojenské hierarchii, jinak řečeno ve službě byzantskému státu. V souvislosti s větší orientací na pozemkový majetek a z něj plynoucí bohatství se pozemkové vlastnictví stávalo symbolem moci, prestiže a vlivu, a ačkoliv u těchto atributů stále

---

¹² LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 106-112. Na části svých pozemků využíval majitel půdy i placené nádeníky, případně otroky. Od 11. století zde vykonávali manuální práci i *paroikové*. LEFORT, *Rural Economy*, s. 241.

¹³ HALDON, J. F., *Social Elites, Wealth, and Power*, s. 187, 191.

¹⁴ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 102-105, 239. LEFORT, J., *Rural Economy, Seventh–Twelfth Centuries*. in: LAIOU, A., ed., *The Economic History of Byzantium*, s. 240. Kolonizaci podporoval též stát, který přiznával rolníkům zakládajícím nová pole úlevy na daních. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 114.

¹⁵ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 111.

ještě hrála služba státu podstatnou roli, objevoval se v byzantské společnosti nový trend, postupně přetvářející původní model byzantské společnosti.¹⁶

V důsledku toho, že přes říši procházelo velké množství luxusních komodit z východu na západ, poplatky za přepravu se zvyšovaly. To vedlo k obohacování kupců, často pocházejících z italských městských republik, ne však k navýšení příjmů státu, který na vybírání daní z obchodu neměl zájem.¹⁷ Ačkoliv se elity většinou o vedení obchodu nezajímaly, disponovala Byzanc od pozdní antiky takřka nepřetržitou tradicí profesionálních obchodníků. Během rozkvětu v 11. a 12. století se obchodnickým vrstvám podařilo nashromáždit značné bohatství a během 11. století, před nástupem Komnénců, se domohly i nezanedbatelného politického vlivu.¹⁸ Problémem pro budoucí rozvoj Byzance byla skutečnost, že za komnénovského režimu jakákoli státní ideologie postavení obchodnických vrstev takřka ignorovala a většinou nebrala v potaz jejich zájmy.¹⁹ Nezájem o obchod vedl k oslabování konkurenceschopnosti byzantské ekonomiky, zejména v propojení se zahraniční politikou. Navzdory nepřízni vládnoucí elity byzantská ekonomika přesto díky zahraničnímu obchodu, povzbuzenému nižšími daňovými sazbami, vzkvétala a mohla tak přinášet nové příjmy státu poněkud jinou cestou.²⁰

Důsledkem vztahu byzantských elit k obchodnímu podnikání rozvoj fiskálního aparátu neodrážel mohutný vzestup obchodu. Namísto toho navazovala aristokracie na výše zmíněný trend typický pro tehdejší období, rozšiřování obdělávání dosud nevyužitých půdy, již bylo ve sledovaném období stále dostatečné množství.²¹ Již od 11. století docházelo důsledkem obdělávání nových polí početně se rozmnožující rolnickou populací rovněž k rozšiřování císařského majetku. Jakýkoliv rozvoj státních financí byl však negován dalším pro tehdejší Byzanc typickým jevem, a to donacemi půdy

---

¹⁶ FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 135-136.

¹⁷ BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 150.; HALDON, J. F., *Social Élites, Wealth and Power*, s. 195-197, 202.

¹⁸ HENDY, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 587.; LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 242.; HALDON, J. F., *Social Élites, Wealth, and Power*, s. 196.

¹⁹ HALDON, J. F., *Social Élites, Wealth, and Power*, s. 196-197.

²⁰ STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 203.

²¹ BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 174.

klášterům a pozemkovým magnátům, případně osvobozením od některých druhů daní.²² Donace byly dlouholetou praxí, v neklidných sedmdesátých a osmdesátých letech 11. století však dosáhly bezprecedentních rozměrů.²³ Císaři Nikéforos III. Botaneiatés a Alexios I. Komnénos byli nuceni rozdávat rozsáhlé díly státní půdy, aby si zajistili loajalitu příznivců v době, kdy byla legitimita jejich vlády slabá. Tento trend přesto nemusel být pro byzantský stát nutně fatálním. Ve chvíli, kdy se po počátečních letech vlády Alexia Komnéna obnovila autorita státu, se byzantská administrativa vrátila k důslednějšímu vybírání daní.²⁴ V tomto směru byla důležitá císařova fiskální reforma. Namísto odhadů výnosů z půdy na základě její kvality a kolektivní odpovědnosti vesnic mohl ručit za odvod daní každý jedinec, který si vytvořil vlastní soupis majetku, takzvaný *praktikon*. Výsledný systém sice nebyl tak efektivní jako předchozí, ale nároky na správu se viditelně zjednodušily, protože o administrativní soupis majetku se staral jeho přímý majitel. Tento postup byl doplněn pravidelnými fiskálními průzkumy, které měl na starosti úřad zvaný *Sekreton tón oiikeakón*, vytvořený původně pouze pro správu císařských statků. Od doby Alexia I. Komnéna kontroloval rovněž fiskální systém státu.²⁵ Pravidelné průzkumy zároveň umožňovaly státní moci držet si kontrolu nad půdou. Komnénovský režim totiž stále chápal pozemkový majetek především jako vlastnictví státu a jednotlivcům odevzdával pouze práva na výběr daní a poplatků. Přenechání těchto poplatků bylo vázáno na fixní částku. Pokud na dočasně

---

²² Vzhledem k absenci očistce v redoxním křesťanství byla snaha zajistit si boží přízeň, případně fascinace čistým životem mnišské komunity, pro byzantskou společnost typická. V intrikánském prostředí plném politických rozbrojů hledala aristokracie u klášterů i oporu a radu. Rozsáhlé donace půdy tak byly častým jevem. MORRIS, R., *The Byzantine Aristocracy and Monasteries*, in: ANGOLD, M., ed., *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII Centuries*, Oxford, 1984, s. 117. Ze strany císařů dostávaly kláštery, *exkousseia*, osvobození od daní. To se týkalo zejména velkých klášterů na Athosu. STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 190. Jsou známy i četné případy, kdy dostali podobná privilegia také pozemkoví magnáti. Většinou se však jednalo o sekundární daně. Až na několik výjimek zůstávala povinnost platit základní daň z půdy u většiny institucí i jedinců zachována. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 156.

²³ HARVEY, A., *The Land and Taxation*, s. 140-141.

²⁴ Tomuto tlaku nemohli uniknout ani například vysocí církevní činitelé a velcí pozemkoví vlastníci. Harvey poukazuje na případ soluňského arcibiskupa Theofylakta z Ochridu, který přes vlivné konexe na nejvyšších stupních byzantské hierarchie nedokázal prosadit pro svůj úřad daňová privilegia. HARVEY, A., *The Land and Taxation*, s. 153. V době, kdy měl Alexios I. již jistější postavení, odvážil se opakovaně využívat i konfiskací, čímž upevňoval moc svého rodu a naopak úspěšně limitoval finanční možnosti případných protivníků. FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 115.

²⁵ STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 202. K dalším Alexiovým administrativním reformám viz MAGDALINO, P., *Justice and Finance in the Byzantine State*, in: LAIOU, A., ed.; DIETER, S., ed., *Law and Society in Byzantium, 9th-12th Centuries*, Washington, D. C., 1994, s. 108-111.

„propůjčeném“ pozemku církevní instituci bylo více *paroiků* a důsledkem toho plynuly z majetku i vyšší daně než v době kdy byl majetek propůjčen, získal právo na tento přebytek stát. V případě půdy pod správou místního pozemkového magnáta se stát o rentu v některých případech podělil s držitelem půdy. Pokud majitel obdělával více půdy, než mu bylo dovoleno, mohly mu být svěřené pozemky zkonfiskovány.²⁶ Toto je jasný důkaz, že sdílení fiskálních práv státem a držitelem svěřeného majetku je prvek, který nebyl v Byzanci neznámý a mohl být využit i jako základ fungování *pronie*. Konfiskace na základě fiskálního průzkumu rovněž poukazují na metodu, pomocí níž si byzantský aparát držel nad propůjčenou půdou jistou kontrolu a mohl ji v případě neplnění povinností či překračování stanovených práv získat zpět.

S populačním růstem a rozvojem ekonomiky se musel byzantský stát od 11. století potýkat i s notnými úskalími, zejména v měnové politice. Pro byzantský administrativní aparát představovaly peníze především prostředek, jak udržet státní mašinerii v chodu odměňováním úředníků a vojáků. Chápání peněz nejen jako prostředku směny, ale i jako nástroje, s jehož pomocí je možno dosáhnout dalšího rozvoje ekonomiky nebyla v Byzanci neznámá, měla ale spíše sekundární význam.²⁷ Právě růst ekonomiky vyžadoval větší množství kvalitní měny, ale stát nebyl ochoten, či spíše ani schopen, takové požadavky pokrýt.²⁸ Ať již si špičky státní správy uvědomovaly potřebu peněz v oběhu, či nikoliv, jejich snahy byly zaměřeny na vedení státu, nikoliv na rozvoj společnosti a dopady jejich politiky na hospodářství tak byly dle mého názoru spíše nezamýšlené. Společensko-ekonomické okolnosti si tato opatření však nakonec vynutily. Protože byl nedostatek peněz, zůstávaly stále více v soukromých

---

²⁶ HARVEY, A., *The Land and Taxation*, s. 147. ANGOLD, M., *Church and society in Byzantium under the Comneni*, s. 318. Ke konfiskacím na základě fiskálního průzkumu poté skutečně často docházelo. HARVEY, A., *The Land and Taxation*, s. 150-1.

²⁷ STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 191. Je otázka, do jaké míry mohli mít tehdejší Byzantinci představu o funkci měny v hospodářství a jak vnímali zadržování peněz státem. Dle Laiou byl Alexiův měnový systém jeden z nejpropracovanějších za celou historii byzantské říše a odrážel snahu státu vyjít vstříc rostoucímu trhu. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 151. V komnénovské Byzanci existovala řada vzdělců, zajímavých se i o funkci hospodářství, trhu a měny. Jedním z nejvýznamnějších je pak Michaél z Efesu, který napsal komentáře na Aristotelovy práce pojednávající o roli peněz a obchodu ve společnosti, které se nacházejí především v *Etice Nikomachově*. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 162.

²⁸ STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 191, 196. Vzhledem ke konceptu komnénovské měnové reformy se nabízí otázka, zda nešlo o neochotu, ale spíše o neschopnost státu takových požadavků dosáhnout. K fiskální stabilitě státu viz HENDY, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 221-224.

rukách a stát tak přicházel o příjmy. Vzniklá situace se řešila buď daňovým farmažením (předáváním práva na výběr daní soukromým osobám), nebo ve stále větší míře snižováním hodnoty vydávaných peněz, což nechtěně alespoň částečně umožnilo další rozvoj ekonomiky zvýšením měny v oběhu.²⁹ Demografický růst se tak podepisoval na úpadku státu, který nedokázal nové situaci během 11. století úspěšně čelit. Reformy 12. století tento fakt ještě podtrhly. Skupinou v rámci byzantské společnosti, která na druhou stranu na tomto vývoji značně profitovala, byla byzantská aristokracie. V kontrastu se státem, kterému se dostávalo stále méně prostředků, se v jejích rukou soustřeďovalo stále větší bohatství. Propůjčení práv na výběr daní krizovou situaci jen prohloubil. Stát sice dokázal zjednodušit fiskální systém, ale zároveň ztrácel kontrolu nad zlatem v oběhu. Zároveň v byzantské společnosti získávala stále důležitější postavení namísto císařské autority aristokracie, jejíž zájmy byly často protichůdné oproti zájmům státu. Jen malá část z této byzantské elity projevila zájem o blaho státu a spíše se soustředila na posílení moci vlastních rodin.³⁰

Vzhledem k nedostatku financí i změněné sociální situaci pozbylo v byzantské společnosti postavení v rámci hierarchie státní moci předchozího významu. Namísto toho se jako zdroj společenské prestiže stávala ve stále větší míře příbuznost k vládnoucímu komnénovskému rodu.³¹ Alexios tyto měnící se hodnoty uzákonil v novém systému hodností, opět doplněných ne stanoveným ročním platem, *rógou*, ale přenecháním výnosů z určité oblasti.³² Například v roce 1084 byl takto odměněn *protosebastos* Adrianos Komnénos, obdobně *sebastokratór* Izák Komnénos dostal právo vybírat poplatky v druhém největším byzantském městě, Soluni. Důležitou událostí je pro nás především předání práv na výběr daní Gregoriu Pakorianovi za jeho

---

²⁹ STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 193, 196.

³⁰ Zatímco v historických pracích, kronikách a hagiografiích mělo ještě v roce 800 jen asi 20 % osob rodinné jméno, v roce 1200 tento podíl dosáhl již 80 %. Taktéž před rokem 900 nemáme k dispozici jedinou pečeť s rodinným jménem, v 11. století je jich k dispozici již několik set. STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 186.

³¹ HALDON, J. F., *Social Elites, Wealth, and Power*, s. 189.

³² Důsledkem toho nebylo potřeba vybírat daně v penězích, ale v naturáliích. Vzhledem k rozvoji ekonomiky a obchodu ale byly případné dopady v podobě demonetizace společnosti silně omezeny. V polovině 12. století bylo již 25 % byzantské ekonomiky neagrárního charakteru. Dále bylo již monetizováno 35 % agrární a 80 % neagrární ekonomiky. STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 201.

službu ve vojsku.³³ Porovnejme tento fakt se zprávou od Nikety Chóniata: „*Existuje pravidlo [či právo – poznámka J.B.] vytvořené Římany, které, jak se domnívám, převládá také mezi barbary. Zaobírá se platem vojáka a pravidelnou kontrolou s cílem ověřit si, zda je dobře ozbrojen a stará se o svého koně. Noví rekruti jsou nejdříve podrobeni zkouškám [...] a až poté jsou zapsáni na seznamy vojáků. Tento císař [Manuél I.], který vyléval dary paroiků do pokladnice jako vodu do nádrže, ukojil žíznící armády platbou předběžné částky a porušil tak taktiku [v tomto smyslu zvyklost, způsob jednání] započatou předchozími císaři...*“³⁴ Ještě za vlády Alexia Komnéna bylo běžné udělovat právo na výběr daní na základě předchozí služby jedince. Za Manuéla I. se tento princip v případě přenechání poplatků proměnil, převrátil, a dal tak vzniknout *pronii*.³⁵ Voják dostal přidělenou *pronii* již díky vykonávání své funkce, nikoliv až dodatečně za schopnosti prokázané v boji. Tyto renty z půdy fungovaly jako způsob zaopatřování vojáků namísto platu.³⁶

Důležitou motivací při udělování *pronii* mohla být i potřeba disponovat ozbrojenou silou nehledě na to, zda měl stát k dispozici dostatek financí. Mnoho válečných kampaní nebylo pro byzantskou státní pokladnu prakticky možné plně financovat a stát se, zejména po neúspěšném tažení bez možnosti získání kořisti, opakovaně ocital na pokraji bankrotu. Například tažení na Sicílii v letech 1154 – 1158 stálo Manuéla I. přes 30 000 liber zlata.³⁷ V pozdním byzantském období, kdy se nedostatek financí projevoval již takřka chronicky, představovaly výdaje na jedno tažení proti Osmanům odepsání státního rozpočtu za celý rok.³⁸ V případě nedostatku peněz neměla vláda vedle snížení kvality mincí příliš mnoho dalších možností – nejčastější praktikou bylo vedle zmenšení *rógy* byzantským hodnostářům především odlévání nové

---

³³ OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1040-1.

³⁴ CHONIATES, Niketas, s. 208.

³⁵ BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 153.

³⁶ OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1043. *Pronie* rovněž fungovaly jako forma efektivnější správy císařských pozemků. Větší císařské domény byly doplněny menšími pozemky spravovanými *pronii*áři, čímž se dosahovalo účinnějšího využití státní půdy. OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1049.

³⁷ CHONIATES, Niketas, s. 98. Hendy přepočítává tento objem na 2 160 000 *hyperpyr*. HENDY, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 222.

³⁸ HENDY, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 221-224.

měny, na níž byl použit kov z výzdoby hlavního města, případně z náčiní z císařského paláce. Obvyklým bylo také zastavování císařského majetku, výzvy k osobním darům či prosté konfiskace, ať už soukromých či církevních statků.³⁹ Žádné z těchto opatření nemohlo být pro vládu v Konstantinopoli příliš žádoucí, zejména v rámci byzantského společenského systému, kdy neúspěšná či nepopulární vláda mohla být v kritické situaci sesazena.⁴⁰ Vždy se dalo zvýšení příjmů docílit obděláváním volné půdy, to ale dokázalo přinést zlepšení finanční situace jen postupně a pouze v dlouhodobém výhledu.⁴¹ Za takového stavu neměl byzantský stát s převážně agrárním hospodářstvím ani jeho fiskální systém mnoho možností se krizovému vývoji, jaký nastal právě v poslední čtvrtině 11. století, přizpůsobit. Přímým důsledkem takového vývoje byl především pokles obranyschopnosti vládnoucího režimu vůči vnějším (invaze) i vnitřním (pokusy o převrat) nepřátelům. Ustanovení *pronie* mohlo být dle mého názoru součástí snahy komnénovských císařů takovému vývoji zabránit.

V tomto kontextu je nyní nutno vyzdvihnout osobnost Manuéla I. S jeho nástupem na trůn v roce 1143 přišla do čela byzantského státu výjimečná osobnost, která vnesla do byzantské politiky ve Středomoří nový rozměr. Právě v jeho koncepci teritoriální expanze můžeme vyzdvihnout důležité prvky, které napovídaly o Manuélově chápání mezinárodní situace a vladařským schopnostem. Kromě expanze v Malé Asii, kterou neprováděl příliš důsledně, sledoval Manuél dva důležité cíle ve Středomoří. Prvním bylo jaderské pobřeží Itálie, především oblast Ancony, popřípadě Apulie, druhý představovalo egyptské pobřeží s dvěma významnými přístavy, Damiettou a Alexandrií. Kontrola těchto dvou oblastí by Manuélovi umožnila dominantní postavení Byzance ve středomořském obchodu a mohla vést k uzavření nových obchodních smluv mezi byzantskou říší a italskými republikami, které by již pro byzantské kupce nebyly tak nevýhodné.⁴² Právě ohled na postavení Byzance v mezinárodním obchodu činí

---

³⁹ HENDY, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 229-232. FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 115.

⁴⁰ Zejména v hlavním městě Konstantinopoli nebyla zpočátku Alexiova vláda příliš oblíbena. HENDY, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, s. 302. Již za převratu proti Nikéforu III. Botaneiatovi musel Alexios při obléhání Konstantinopole přesvědčit cizí německé žoldnéře, aby otevřeli komnénovské armádě brány. KOMNÉNA, Anna, s. 78-79.

⁴¹ HARVEY, A., *The Land and Taxation*, s. 139-141.

⁴² MAGDALINO, P., *The Komnenoi*, s. 645. Podrobněji k Manuélově italské a egyptské politice viz MAGDALINO, P., *Manuel I*, s. 53-76. K benátskému obchodu v Byzanci do počátku 12. století viz

Manuélovu politiku unikátní a prozrazuje nám jeho širší chápání vývoje v domácí i zahraniční politice, zejména v porovnání se zbytkem vládnoucí elity. Rozšíření *prone*, jak jej Manuélovi připisuje Chóniatés, tak může jednoduše znamenat, že císař dokázal velmi dobře reflektovat potřeby doby (výše zmíněné finanční zajištění vojáků, získávání příznivců v jednotlivých regionech, usnadnění finanční správy, o které se snažili již jeho předchůdci a podobně) a na základě toho konal.⁴³

Nástupci Manuéla I. Komnéna se neřídili jeho politickým odkazem a naopak ve zvýšené míře pěstovali nepřátelskou politiku vůči západu. Spory s Benátčany, ochota domácích elit spojit se v boji o moc s cizími elementy, jakož i rozpad byzantské moci vedl ke katastrofálním důsledkům. Roku 1204 se čtvrté křížové výpravě díky obratné politice benátské republiky a vinou Alexia, syna svrženého císaře Izáka II. Angela podařilo dobýt hlavní město byzantské říše, Konstantinopol. Pád kulturního, hospodářského i politického centra byzantského státu představoval silný zásah do jeho vývoje, který se hluboce projevil v sociální i ekonomické sféře. Předně zde namísto rozsáhlého společného trhu existovalo více ekonomických celků tvořených jednotlivými státy.⁴⁴ Jednalo se o rozličná křížácká panství a řecké nástupnické státy v čele s nikájským císařstvím. Již dříve se osamostatnilo také Bulharsko a Srbsko. Mezi nově vzniklými státními útvary probíhaly takřka neustálé války, které jejich ekonomiky silně vyčerpávaly. Obyvatelstvo ve 13. a 14. století trpělo nájezdy Tatarů a později Turků.⁴⁵ Mnoho panovníků si rovněž nemohlo dovolit vynakládat peníze na udržování své infrastruktury a zavádělo rozdílné mince a zákony. V důsledku toho značně utrpěly meziregionální obchod a rukodělná výroba.⁴⁶ Na druhou stranu stále pokračoval pozitivní trend růstu populace, který se zastavil pravděpodobně až ke konci 13. století,

---

nejnověji JACOBY, D., *Venetian commercial expansion in the eastern Mediterranean, 8th-11th centuries*, in: MANGO, M., ed., *Byzantine Trade, 4th – 12th Centuries*, Farnham, 2009, s. 371-391.

⁴³ CHONIATES, Niketas, s. 208.

⁴⁴ Decentralizace a úpadek státní moci započal již před rokem 1204, avšak čtvrtá křížová výprava tento vývoj radikálně urychlila a upevnila do takové míry, že již byl i po znovudobytí Konstantinopole v roce 1261 prakticky neměnný. NECIPOĞLU, N., *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, s. 22.

⁴⁵ Typickým příkladem byla bulharsko-byzantská hranice, která se díky neustálým válečným tažením v těchto oblastech takřka vyliidnila. Návrat populace a pozitivní demografický vývoj zde nastaly až za osmanské vlády. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 180-181.

⁴⁶ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 168.

kdy již přestala být dostupná volná půda. Ještě před vypuknutím moru ve čtyřicátých letech 14. století se demografický vývoj již pomalu obracel a obyvatelstva začalo ubývat.⁴⁷ Stát nedokázal úspěšně vést regionální správu a často přenechával lokální autoritu v jednotlivých oblastech zdejším městům, respektive zde vládnoucím jejich elitám, protože sám nebyl schopen jednotlivé oblasti bránit.⁴⁸

Události 14. století se pro další vývoj ukázaly jako kritické. Slábnoucí byzantská moc ještě více utrpěla dvěma dlouhými občanskými válkami (1322-1328 mezi Andronikem II. a Andronikem III. a 1341-1347 mezi Janem V. Palaiologem a Janem VI. Kantakuzenem), propuknutím moru ve čtyřicátých letech a expanzí okolních mocností, jmenovitě osmanských Turků a srbského státu.⁴⁹ Za přetrvávajícího politického chaosu se státní moc rozpadala a zcela uvolňovala místo lokálním elitám. Ačkoliv hlavní město říše padlo až roku 1453, byla Byzanc od roku 1371 s přestávkami ve vazalském poměru k osmanské říši, zatímco její území se postupně zmenšilo na okolí hlavního města, část Peloponéskeho poloostrova několik ostrovů v Egejském moři.

Systém *proníí* fungoval víceméně do konce 13. století. Vláda si zajišťovala v provinciích alespoň minimální autoritu a fiskální odhadci mohli odhalit případné nesrovnalosti v držení *proníí* a napravit je. Ani dědičná držba půdy neznamenal naprostou likvidaci systému. *Pronie* se uchovávala v rodině a spolu s tím se v rodu *proníárů* udržovala i vojenská tradice. Stát tak mohl získat nové vojáky, kteří byli lépe připravení k boji. Na druhou stranu dědičná držba *pronie* uvrhla její uživatele pod sociální tlak církevních donací (bylo od nich očekáváno, že se vzdají části svého majetku ve prospěch církve, nehledě na to, že *proníár de iure* majetek *pronie* nevlastnil) a *proníárové* byli v důsledku toho povinováni odevzdat alespoň část svého majetku některé z církevních institucí. Majetek *proníárů* a schopnost *pronie* obstarat vojenskou

---

⁴⁷ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 169-170. Úpadek státní moci a přenechávání rozhodovacích městům zároveň posilovalo pozici lokální pozemkové aristokracie, která většinou ve městech sídlila. MATSCHKE, K.-P. *The Late Byzantine Urban Economy, Thirteenth–Fifteenth Centuries*, in: LAIOU, A. et al. (eds.), *The Economic History of Byzantium*, Washington, D. C., 2002, s. 464.

⁴⁸ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 196-197.

⁴⁹ K událostem tohoto období viz BROOKS, S. T., ed., *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, New York, 2004.; HARRIS, J., *The End of Byzantium*, New Haven, 2010; RUNCIMAN, S., *The Last Byzantine Renaissance*, London-New York, 1970.

sílu se tak snižovaly.⁵⁰ Rovněž úpadek císařské domény, morové rány devastující populaci platící daně, vydržování nákladných žoldněřských armád a úspěšné ekonomické pronikání italských měst do byzantského hospodářství citelně narušovaly možnosti byzantského státu financovat efektivní obranu, a tedy i chránit majetek *proniáři*.⁵¹ Je třeba přiznat, že *pronie* měla v tomto vývoji rovněž jistý podíl. Stát se na základě jejího udělení vzdával části svých příjmů a neodpovědná správa způsobovala, že tyto předané příjmy nebyly v osobě *proniára* vždy adekvátně zhodnoceny. Ne ve všech případech vedlo udělení *pronie* k získání schopné vojenské síly, naopak tento systém mnozí jedinci využívali zejména od počátku 14. století spíše pro své vlastní obohacení. Mnoho císařů se opakovaně pokoušelo tuto situaci řešit, například Andronikos III. i Jan VI. Kantakuzenos se pokoušeli rozpadající se systém *pronií* obnovit a pozvednout tak efektivitu byzantské armády. Pokračující politický chaos však tyto snahy odsoudil téměř vždy k neúspěchu. Naproti tomu osmanské vojenské síly fungovaly v porovnání s byzantskými o poznání efektivněji, což se projevilo v druhé polovině 14. století úspěšnou expanzí do velké části východního Balkánu. Někteří *proniáři*, nespokojení s neschopností vlády bránit jejich majetek, se dokonce přidávali na stranu expandujících Srbů a později zejména Turků. Osmanský stát tyto vojáky začleňoval do systému *tímarů*, který byl ve své podstatě velmi podobný *pronii*.⁵²

V souvislosti s rozpadem císařské domény a následně i systému *pronií* je třeba se zmínit o chápání státního majetku v byzantské nejvyšší elitě. *De iure* byl majetek *pronie* stále vlastnictvím státu a tato koncepce existovala teoreticky ještě na konci 13. století. Chápání *pronie* se však od vlády Michaela VIII. Palaiologa začalo fundamentálně měnit. Především je důležité, že vojáci od vlády Michaela VIII. mohli

---

⁵⁰ OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1056. V pozdně byzantském období se církev a klášterní instituce dokonce staly největším pozemkovým vlastníkem v zemi. LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 227.

⁵¹ FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 135. Benátky, Janov a další italská města nezískávaly na byzantském území jen privilegia spojená s obchodem, ale zakládali zde i své kolonie a ve stále větší míře nahrazovali byzantskou výrobu svou vlastní, která díky inovativním postupům byla často levnější či kvalitnější, takže byzantské výrobky nedokázaly s italskou konkurencí obstát. MATSCHKE, *Commerce, Trade, Markets, and Money*, in: LAIOU, A., ed., *The Economic History of Byzantium*, Washington, D. C., 2002, s. 771. Byzantští císaři rovněž pokračovali v politice osvobozování italských kupců od daní, což rovněž snižovalo státní příjmy. NECIPOĞLU, N., *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, s. 20.

⁵² KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 78-79, 81-82. NECIPOĞLU, N., *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, s. 20, 27.

držet *pronie* dědičně.⁵³ To sice ještě neznamenalo, že by vláda brala tyto pozemky jako navždy darované, protože pořád v nejvyšších kruzích existovalo abstraktní chápání státu, zvané termínem *politeia*, který znamenal v podstatě systém vyvinutého práva a veřejných daní v abstraktním slova smyslu.⁵⁴ Toto pojetí přestalo během 14. století platit.⁵⁵ Vývoj započal již za Komnénovců, kteří dali přednost konceptu aristokratické rodiny před konceptem státu. Nakládání se svěřeným majetkem státu císařem se postupně měnilo v chápání státního majetku jako císařova přímého vlastnictví. Zřetelný posun je vidět po přelomu 13. a 14. století. Zatímco Andronikos II. stále ještě chápal státní majetek jako jemu pouze svěřený, který by se vzhledem ke „starým zákonům“ a charakteru vlády neměl v ideálním případě rozdělovat ve velkém, vnímal Jan V. státní majetek jako své osobní vlastnictví, jímž může volně disponovat. Stejně tak byla chápána i *pronie*. A právě ta představovala jeden z prostředků, pomocí nichž se lokální aristokracii podařilo rozšířit vlastní pozemkovou doménu na úkor majetku byzantského státu. Prostřednictvím koncentrace práva na výběr daní ve svých rukou a v kombinaci se získáváním různých privilegií či dokonce významných postů ve správě provincií si velcí pozemkoví vlastníci přivlastňovali části státního pozemkového fondu.⁵⁶ Tento vývoj svévolně podporovali taktéž palaiologovští císaři, kteří v hojné míře rozdávali *pronie*, půdu a privilegia jedincům, měštům nebo církevním institucím a oslabovali tak fiskální příjmy státu.⁵⁷ V době politických krizí první poloviny 14. století a absence silné ústřední moci se místní aristokracie definitivně v provinciích prosadila jako hlavní politický činitel až do konce byzantské vlády.⁵⁸

---

⁵³ KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium*, s. 77.

⁵⁴ Druhým, podobným termínem byla *basileia*, císařská autorita, respektive personifikace státu v osobě císaře, který byl zároveň zdrojem soudní a výkonné moci. STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 208.

⁵⁵ STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, s. 208-9.

⁵⁶ LAIOU, A., *Byzantine Aristocracy*, s. 147-8. Vedle těchto praktik byla nadále běžná i koupě půdy, která v důsledku úbytku obyvatelstva ztrácela během 14. století na hodnotě. Vzhledem k nejisté situaci a kolapsu trhu v období občanských válek a osmanských útoků se často rolníci dobrovolně utíkali pod magnátovu ochranu, aby si zajistili alespoň základní bezpečí a obživu. FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 133.

⁵⁷ LAIOU, A., *Byzantine Economy*, s. 225. NECIPOĞLU, N., *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, s. 19.

⁵⁸ FRANKOPAN, P., *Land and Power*, s. 136. Zároveň se v jednotlivých regionech vytvářela drobná panství vedená většinou příslušníky palaiologovského rodu, kteří své postavení získali legálně i nelegálně

Co se týče feudalizace Byzance a role *pronie* v tomto předpokládaném procesu, pro námi sledované období těžko najdeme přesvědčivé důkazy. Je doloženo, že v Byzanci byl znám princip lenního holdu (v byzantské říši zvaný *lizios*), většinou byl ale užíván pro císařské vazaly pocházející ze západokřesťanského prostředí.⁵⁹ Rovněž byla známa přísaha věrnosti panovníkovi, která se od druhé poloviny 12. století začala používat i pro nižší služebníky císaře.⁶⁰ Dle Bartusise se tyto přísahy pravděpodobně mohly užívat i v případě *pronii*.⁶¹ Armáda samotná však nikdy nebyla tvořena na feudálním základě. Většina jednotek byla vždy placena fixní částkou, ať už v podobě žoldu či výtěžku z *pronie*. Po celou dobu své existence si byzantské vojenské síly uchovaly svůj specifický charakter, jehož významnou součástí byl byrokratický aparát, který se staral o jejich zajištění.⁶² Ačkoliv máme v byzantské říši přítomny jisté rysy naznačující feudální skladbu společnosti, je nutné si uvědomit, že tyto prvky spolu netvořily žádný ucelený systém. *Pronie* totiž nikdy nebyla pokus o vytvoření nové vrstvy vojáků, musíme ji stále chápat jako administrativní a fiskální opatření, nikoliv jako nástroj k vybudování nového společenského řádu. Z tohoto důvodu ani zpočátku záměrně nevzniká žádný zvláštní vztah mezi *paroikem* a *proníárem*, jemuž byly daně od závislých rolníků svěřeny.⁶³ Vytvářel se dodatečně, když lokální elita získávala skrze korupci *pronii* státní pozemky do osobního vlastnictví.

---

a často vedli samostatnou politiku. V době ohrožení Osmany, případně Srby, tak nejen nebyly k dispozici adekvátní finanční prostředky, ale chyběla i politická jednota. NECIPOĞLU, N., *Byzantium Between the Ottomans and the Latins*, s. 22.

⁵⁹ OSTROGORSKY, G., *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, s. 17.; BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 360.

⁶⁰ HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 6.

⁶¹ BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 360.

⁶² BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army*, s. 360-1.

⁶³ OIKONOMIDES, N., *The Role of the Byzantine State in the Economy*, s. 1042.

Závěr

Pronie představovala administrativně-fiskální jednotku, určenou k vydržování vojáků či státních úředníků. Umožnila Byzanci udržovat vojenskou sílu bez vysokých požadavků na byzantský byrokratický aparát a bez potřeby disponovat v dané chvíli finančním obnosem. Stát se v důsledku zavedení *pronie* částečně vzdal své kontroly nad oběhem peněz, což vedle zjednodušení fiskálního systému umožnilo rovněž lepší cirkulaci zboží a peněz v byzantské ekonomice. Zároveň si rozdělováním *proníí* získával loajalitu lokálních klanů, a upevňoval tak své postavení vůči regionálním elitám. Soustava správních opatření teoreticky umožňovala státu udržet si kontrolu nad půdou (případně závislými rolníky zde žijícími, *paroiky*), která *de iure proniárovi* nepatřila a ze které měl pouze právo vybírat poplatky.

Ustanovení a rozvoj *pronie* byly ovlivněny nejen mezinárodní politickou situací, popřípadě fiskální a vojenskou politikou státu, ale i společenským prostředím, v němž tato instituce vznikala a rozvíjela se. Na vývoj byzantské společnosti měla bezesporu vliv taktéž politika jednotlivých císařů. Společenský systém, ustanovený Alexiem I., zdůrazňující aristokratický původ byzantských elit a s ním spojenou hodnotu půdy se tím či oním způsobem odrážel v politice jeho nástupců, kteří v tomto prostředí vyrostli a byli jím do velké míry formováni. Tento faktor se týká zejména osobnosti Manuéla I. V dobových historických pracích máme jedinou věrohodnější zmínku o ustanovení *pronie*. Jedná se o několik vět z práce Nikety Chóniata.¹ Je třeba uznat, že jeho zmínka o „rozdávání darů *paroiků*“ sama o sobě příliš přesvědčivá není. Vezmeme-li však v potaz společenské prostředí komnénovské epochy i Manuélovu politiku, prozrazující hluboké chápání ekonomických i strategických potřeb impéria, vytváří se nám kompaktní obraz vývoje tehdejší společnosti a státu, jehož je *pronie* logickou součástí. Nechci tím naznačit, že by vznik *pronie* byl nevyhnutelnou záležitostí, chtěl bych však poukázat na to, jak bylo tehdejší společenské prostředí pro její formování zásadní. Mnoho praktik, které byly v komnénovské době byzantské společnosti nejen známé, ale i široce rozšířené, můžeme nalézt rovněž v rámci této instituce.

Předně je třeba upozornit na princip fungování byzantského velkostatku. S výjimkou některých císařských domén se většinou jednalo o konglomerát menších

---

¹ CHONIATES, Niketas, s. 208.

farem, jejichž *paroikové* platili majiteli půdy rentu a nacházeli se pod jeho ochranou. Tito rolníci byli sice osobně svobodní, vůči pozemkovému magnátovi však měli fiskální povinnosti. Ať již držel majitel statku půdu *de iure*, nebo jen vybíral z daného území poplatky jako *pronojár*, v drtivé většině zde figuroval *paroikos* jako zdroj financí, nikoliv půda samotná. Tento individuální přístup byl příznačný i v komnénovské daňové politice, která zavedla vybírání daní od jednotlivého rolníka, na rozdíl od předchozí platební odpovědnosti, kterou sdílela celá vesnice.

Dalším významným faktorem bylo přenechávání daní vybraných v určitém *thematu* nebo městě významným hodnostářům, přičemž toto opatření bylo pojato jako náhražka stanoveného platu, neboli *rógy*. *Pronie* vznikla v prostředí, kde tento typ odměňování služebníků státu byl běžný, ačkoliv v případě vojáků vydržovaných v rámci *pronie* byly tyto částky o mnoho řádů nižší. Zároveň již od doby Alexia Komnéna fungoval základní kontrolní mechanismus umožňující výši vybírané částky kontrolovat a upravovat. Stát a jedinec sdíleli ve stanovené oblasti fiskální práva a jednotlivé poplatky mohly přecházet podle situace z jednoho na druhého. Tuto flexibilitu toku příjmů najdeme rovněž u *pronie*.

Společně s populačním růstem, obděláváním nových polí a zvýšením produktivity se zemědělství, respektive přímo princip získávání financí z agrikulturní činnosti, stalo vedle působení ve státních službách či v armádě novým společensky přijatelným zdrojem nejen bohatství, ale i prestiže a moci. Zatímco v raném období byly společenské elity závislé z činnosti ve státním aparátu, zhruba od 9. století se společenské špičky v Konstantinopoli a později i v provinciích snažily nejrůznějšími metodami získat půdu, aby tak pozvedly své vlastní společenské postavení a zajistily si dostatečný zdroj příjmů. Pro vojáka či nižšího úředníka se *pronie* stala vítanou možností nových příjmů, o nic méně společensky významnou než přímý státní plat.

Doplníme-li k těmto faktorům i nálezy v pramenech správní provenience, můžeme zrekonstruovat vcelku přesvědčivý obraz vývoje *pronie* ve 12. století. První jasná zmínka o *proniích* se váže zhruba k rokům 1118-1119, jinak řečeno ke konci Alexiovy vlády, případně k období krátce po jeho smrti. Během následujících desetiletí se *pronie* dále šířila, jak máme doloženo z pramene datovaného k roku 1136.² Skutečně

---

² HARVEY, A., *Economic Expansion*, s. 72.

většího rozšíření dosáhla *pronie* až za vlády Manuéla I. Komnéna, přestože na základě studia pramenů provedeného Birkenmeierem není příliš pravděpodobné, že by se stala převažujícím systémem.³ Tím ostatně *pronie* nebyla nikdy, ani po roce 1204, kdy se za nikájského císařství a později za Palaiologovců notně rozšířila. V komnénovské armádě máme naopak doloženou velkou variabilitu, ať už co se týče specializace a původu vojáků, tak způsobů jejich udržování. *Pronii* je tak nutno chápat jako jednu z možností, které Komnénovci využívali, nikoliv jako nový společenský systém, který měl nahradit původní armády spojené se systémem *themat*.

V důsledku analýzy role Manuéla I. v tomto složitém společenském procesu jsem došel k těmto závěrům: Tento byzantský panovník si byl vědom ekonomických problémů, jež se Byzance citelně dotýkaly, a pokoušel se je řešit. Jeho vnitřní i zahraniční politika musela být nutně svázána s dobou, ve které žil a proto případná fiskální a administrativní opatření nutně musela vycházet ze společenského kontextu. Manuél v případě *pronie* nevytvářel nový originální prvek, pouze posiloval již existující instituce dílčími kroky tak, aby byla dle jeho soudu zajištěna odpovídající akceschopnost byzantského státu. V letech po jeho smrti zasahovalo do vývoje Byzance tolik rozličných faktorů, že je velmi obtížné hodnotit, do jaké míry mohla mít Manuélůva politika podíl na konečném vyvrcholení komnénovsko-angelovské epochy, tedy odcizení Byzance Západu a následné katastrofě čtvrté křížové výpravy. Systém *pronii* nicméně tyto společenské a politické změny počátku 13. století přežil a dále se rozvíjel, dokonce můžeme říci, že v době znovudobývání byzantské říše zpod křížácké nadvlády úspěšně přispíval k obranyschopnosti nikájského, popřípadě obnoveného byzantského státu.

Úpadek *pronie* je dle mého názoru nutno spojit až s dlouhotrvající politickou a ekonomickou nestabilitou v první polovině 14. století. V těchto chaotických dobách využívali úpadku centrální moci aristokraté, kteří v důsledku soustředění privilegií na vybírání daní v rámci *pronie*, vlastní pozemkové základny a často i držení významného postu v provinční správě strhli v různých regionech říše svou moc na sebe. Z těchto nálezů můžeme vyvodit, že ačkoliv *pronie* sama o sobě nezpůsobila decentralizaci státu, kritická politická situace a úpadek ústřední moci umožnily lokálním elitám využít slabin systému proti centrální vládě. Přestože se dědičné držení *pronie* se mohlo na tomto

---

³ BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army*, s. 156.

vývoji jistým způsobem také odrazit, vzhledem k průměrné velikosti takového statku mohly tyto zásahy do koncepce *pronie* mít na oslabení státu jen omezený podíl. Významnou roli v rozpadu státního vlastnictví mohlo vedle rostoucí síly aristokracie naopak hrát především opuštění abstraktní koncepce státu. Ta byla nahrazena představou o císařském majetku jako přímém vlastnictví císaře, který je oprávněn rozdat tento majetek svým „poddaným“.

Podobně jako mnoho jiných faktorů přítomných v sociálním vývoji Byzance ve 12. století vznikla na pozadí změněné společenské a ekonomické situace, na kterou musel stát odpovídajícím způsobem reagovat. Tak jako mnoho jiných opatření měla své pozitivní a negativní dopady, které se odrazily v dalším vývoji byzantské společnosti. Vzhledem k relativně omezenému rozšíření této instituce jsem nicméně přesvědčen, že *pronie* byla pravděpodobně častěji ovlivňována novými společenskými jevy spíš, než že by tyto jevy sama vyvolávala. Pokud byli *proniárové* byli kontrolováni fiskálním aparátem a centrální vláda si udržovala dostatečný vliv, aby případné špatně využití *pronie* mohla odebrat, mohl tento systém fungovat pro byzantský stát vcelku uspokojivě.

Protože byla *pronie* především ve starší literatuře spojována s úpadkem byzantské říše a její společnosti, historici často přenášeli na tento fiskální systém důsledky, které nezpůsobil a které pro svou omezenou působnost ani v rámci byzantské společnosti způsobit nemohl. Tak jako mnoho dalších středověkých fiskálních systémů, rovněž *pronie* měla k dokonalosti daleko, těžko však můžeme konstatovat, že by byla hlavní příčinou úpadku byzantské moci. Ve skutečnosti se jednalo o složitý proces, který se projevil mimo jiné i ve vývoji této instituce. Její pozdější zneužití během decentralizace státu ve 14. století je tak nutno chápat jako symptom, nikoliv jako příčinu.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

ATTALEIATES, Michael, *The History*, překlad KRALLIS, D., Washington, D. C., 2012.

CHONIATES, Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, překlad MAGOULIAS, H. J., Detroit, 1984.

KOMNÉNA, Anna, *Paměti byzantské princezny*, překlad DOSTÁLOVÁ, R., Praha, 1996.

ROUILLARD, G., ed.; COLLOMP, P., ed., *Actes de Lavra: édition diplomatique et critique*, Paris, 1937.

SKYLITZES, Ioannes, *John Scylitzes, a synopsis of histories (811-1057 A.D.)*, překlad WORTLEY, J., Winnipeg, 2000.

ZONARAS, Ioannes, *Ioannou tou Zonara Epitome historion.*, ed. DUNDORFIUS, L., Lipsiae, 1868.

Literatura

ANGOLD, M. (ed.), *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII Centuries*, Oxford 1984.

ANGOLD, M., *The Byzantine Empire 1025-1204. A Political History*, London 1984.

ANGOLD, M., *Church and society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge University Press, 2000.

BARTUSIS, M. C., *A note on Michael VIII's 1272 Prostagma for his son Andronikos*, in: *Byzantinische Zeitschrift*, 81, 1988, 268-71.

BARTUSIS, M. C., *The Megala Allagia and the Tzaousios : Aspects of Provincial Military Organization in Late Byzantium*, in: *Revue des études byzantines*, 47, 1989. s. 183-207.

BARTUSIS, M. C., *The late Byzantine army: arms and society, 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, 1997.

BIRKENMEIER, J. W., *The development of the Komnenian army: 1081-1180*, Ledien, 2002.

BRAND, CH., *Byzantium Confronts the West: 1180-1204*, Cambridge, 1968.

BRÉHIER, L. *Les Institutiones de l'Empire byzantin*, Paris 1949, s. 214, 386.

- BROOKS, S. T., ed., *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, New York, 2004.
- DANSTRUP, J. *The State and Landed Property in Byzantium to c. 1250*, in: *Classica et Mediaevalia*, 8, 1947, s. 229.
- DÖLGER, F., *Der Feudalismus in Byzanz*, in: *Vorträge und Forschungen*, 1960, 5, s. 185-194.
- DÖLGER, F., KARAYANNOPULOS, J. *Byzantinische Urkundlehre*, Munich, 1968.
- DOSTÁLOVÁ, R., *Byzantská vzdělanost*, Praha, 2006.
- FRANKOPAN, P., *Land and Power in the Middle and Later Period*. In: HALDON, J. F., *A Social History of Byzantium*, Oxford, 2009, s. 112-143.
- GLYKATZI-AHRWEILER, H., *La concession des drops incorporels. Donations conditionnelles*, in: *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines*, vol. II., Belgrade, 1964. s. 103-114.
- HALDON, J., *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, London, 1999.
- HALDON, J. F., ed., *A Social History of Byzantium*, Oxford 2009.
- HALDON, J. F., *Social Élites, Wealth and Power*, in: HALDON, J. F., ed., *A Social History of Byzantium*, Oxford, 2009. s. 168-211.
- HALDON, J. F., *Towards the Social History of Byzantium*, in: *The Social history of Byzantium*, Oxford 2009, s. 1-30.
- HARRIS, J., *The End of Byzantium*, New Haven, 2010.
- HARVEY, A., *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge, 1989.
- HARVEY, A., *The land and taxation in the reign of Alexios I Komnenos: the evidence of Theophylakt of Ochrid*, in: *Revue des Études Byzantines*, 51, 1993, s. 139-154.
- HENDY, M., *Byzantium, 1081-1204: an economic reappraisal*, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, 20, 1970, s. 31-52.
- HENDY, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c.300-1450*, Cambridge, 1985.
- HAVLÍKOVÁ, L., *Ach, ta naše povaha byzantská aneb malé zamyšlení nad pojmem "byzantinismus"*, in: *Slovanský přehled*, 95, 2009, s. 425-432.
- HOHLWEG, A., *Zur Frage der Pronoia in Byzanz*, in: *Byzantinische Zeitschrift*, 60, 1967, s. 288-308.

CHARANIS, P., *The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 4, 1948, s. 53-118.

CHARANIS, P., *Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire*, in: *The Journal of Economic History*, 13 (4), 1953, s. 412-424.

CHVOSTOVA, Ks. V., *Pronija: social'no-ekonomichenskije i pravovye probljemy*, in: *Vizantijskij vremennik*, 49, 1988, s. 13-23.

JACOBY, D., *Venetian commercial expansion in the eastern Mediterranean, 8th-11th centuries*, in: MANGO, M., ed., *Byzantine Trade, 4th – 12th Centuries*, Farnham, 2009, s. 371-391.

KAZHDAN, A., *State, Feudal, and Private Economy in Byzantium*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 47, 1993, s. 83-100.

KAZHDAN, A., *'Pronoia': the history of a scholarly discussion* in: ARBEL, B., ed. *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean*, London, 1996, s. 133-163.

KYRIAKIDIS, S., *Warfare in Late Byzantium, 1204–1453*, Leiden-Boston, 2011.

LAIYOU, A., *The Byzantine aristocracy of the Palaiologan period: a story of arrested development*, in: *Viator*, 4, 1973, 131-51.

LAIYOU, A., *Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study*, Princeton, 1977.

LAIYOU, A., ed.; DIETER, S., ed., *Law and Society in Byzantium, 9th-12th Centuries*, Washington, D. C., 1994.

LAIYOU, A. et al., ed., *The Economic History of Byzantium. From the Seventh Century through the Fifteenth Century*, Washington, D. C., 2002.

LEMERLE, P., *Recherches sur le régime agraire à Byzance: la terre militaire à l'époque des Comnènes*, in: *Cahiers de civilisation médiévale*, 2, 1959, s. 265-281.

LEMERLE, P., *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century: the Sources and Problems*, Galway, 1979.

LILIE, R.-J., *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*, Oxford, 1993.

LINDSAY, J., *Byzantium into Europe*, London, 1952.

MAGDALINO, P., *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993.

MAGDALINO, P. *Justice and Finance in the Byzantine State, Ninth to Twelfth Centuries*, In: LAIYOU, A.; SIMON, D (ed). *Law and society in Byzantium, 9th-12th centuries*, Washington, D. C., 1994, s. 93-115.

- MATSCHKE, K.-P., *The Late Byzantine Urban Economy, Thirteenth–Fifteenth Centuries*, in: LAIOU, A., ed., *The Economic History of Byzantium*, Washington, D. C., 2002, s. 462-495.
- MATSCHKE, K.-P., *Commerce, Trade, Markets, and Money*, in: LAIOU, A., ed., *The Economic History of Byzantium*, Washington, D. C., 2002, s. 770-806.
- MLADENOVIC, M., *Zur Frage der Pronoia und des Feudalismus im byzantinischen Reiche*, in: *Südost-Forschungen*, 15, 1956, s. 123-140.
- MORRIS, R., *The Byzantine Aristocracy and Monasteries*, in: ANGOLD, M., ed., *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII Centuries*, Oxford, 1984, s. 112-137.
- NECIPOĞLU, N., *Byzantium between the Ottomans and the Latins*, Cambridge, 2009.
- NICOL, D. M., *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*. Cambridge, 1993.
- OBOLENSKY, D., *The Byzantine Commonwealth*, London, 1971.
- OIKONOMIDES, N., *Contribution à l'étude de la pronoia au XIIIe siècle*, in: OIKONOMIDES, N., ed. *Documents et études sur les institutions de Byzance*. London, 1976, VI, s. 158-175.
- OIKONOMIDES, N., *Title and income at the Byzantine Court*, in: OIKONOMIDES, N. and ZACHARIADOU, E. A., ed., *Social and economic life in Byzantium*, Aldershot, 2004, s. 199-215.
- OIKONOMIDES, N., *The role of the Byzantine state in the economy*, in: LAIOU, A. et al., ed., *The Economic History of Byzantium. From the Seventh Century through the Fifteenth Century*, Washington, D. C., 2002, s. 973-1069.
- OIKONOMIDES, N., *Byzantium between East and West*, in: ZACHARIADOU, E., ed., *Society, Culture and Politics in Byzantium*, Aldershot, 2005, s. 322-332.
- OSTROGORSKY, G., *Geschichte des Byzantinischen Staates*, Munich, 1940
- OSTROGORSKY, G., *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Brussels, 1954.
- OSTROGORSKY, G., *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 25, 1971, s. 1-32.
- RUNCIMAN, S., *The Last Byzantine Renaissance*, London-New York, 1970.
- SIMPSON, Alicia J., *Before and After 1204: The Versions of Niketas Choniates' "Historia"*, in: *Dumbarton Oaks Papers*, 60, 2006, s. 189-221.
- STEPHENSON, P., *Byzantium Transformed*, in: *Medieval Encounters*, 10, 2004, s. 185-210.

THOMAS, J. P., *A Byzantine Ecclesiastical Reform Movement*, in: *Medievalia et humanistica*, 12, 1984, 74f.

USPENSKIJ, F. I. *Značenie vizantijskoj i južnoslavjanskoj pronii*, in: *Sbornik statej po slavjanovedeniju, sostavlennyj i izdannij učenicami V. I. Lamanoskogo*, St Peterburg, 1883, s. 1-32.

VASILEVSKIJ, V. G., *Matěrialy dlja vnutrennej istorii Vizantijskogo hosudarstva*, in: *Žurnal Ministerstva narodnogo prosveščenija*, 202, 1879, s. 415.

VASILIEV, A. A., *On the Question of Byzantine Feudalism*, in: *Byzantion*, 8, 1933, s. 584-604.

VAVŘÍNEK, V., *Encyklopedie Byzance*, Praha, 2011.

ZÁSTĚROVÁ, B., et al., *Dějiny Byzance*. Praha, 1992.